

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

**SOCIO-POLITIČKE POSLJEDICE PRIJETNJE RATOM: AUTORITARNOST,
KONFORMIZAM I PRIHVATANJE ANTIDEMOKRATSKIH VRIJEDNOSTI**

Mentor: prof. dr. Saša Drače

Student: Ajla Avdibegović

Sarajevo, decembar, 2023.

UNIVERSITY OF SARAJEVO - FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY

FINAL PAPER

**SOCIO-POLITICAL CONSEQUENCES OF WAR THREAT:
AUTHORITARIANISM, CONFORMISM AND ACCEPTING ANTIDEMOCRATIC
VALUES**

Mentor: Prof. Dr. Saša Drače

Student: Ajla Avdibegović

Sarajevo, december, 2023.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Teorija kompenzacije kontrole	3
3. Utjecaj prijetnje	7
3.1. Utjecaji različitih vrsta prijetnji	9
4. Ideološke posljedice utjecaja prijetnje.....	12
4.1. Autoritarnost	14
5. Bosanskohercegovački kontekst.....	17
6. Pregled istraživanja.....	20
7. Studija 1	22
7.1 Metodologija	22
7.1.1. Sudionici.....	22
7.1.2. Procedura i materijali.....	22
7.2. Rezultati	23
7.3. Diskusija	25
8. Studija 2.....	26
8.1. Metodologija	26
8.1.1. Sudionici.....	26
8.1.2. Procedura i materijali.....	27
8.2. Rezultati	28
8.2.1. Provjera manipulacija.....	28
8.2.2. Efekat prijetnje na percepciju globalne neizvjesnosti.....	29
8.2.3. Efekat prijetnje na prihvatanje autoritarnog vode.....	29

8.2.4. <i>Globalna neizvjesnost kao medijator utjecaja prijetnje na prihvatanje autoritarnog vođe</i>	29
8.3. <i>Diskusija</i>	30
9. Studija 3	31
9.1. <i>Metodologija</i>	32
9.1.1. <i>Sudionici</i>	32
9.1.2. <i>Procedura i materijali</i>	32
9.2. <i>Rezultati</i>	34
9.2.1. <i>Provjera manipulacija</i>	34
9.2.2. <i>Prijetnja, LPS i globalna neizvjesnost</i>	35
9.2.3. <i>Prijetnja, LPS i percipirana kontrola</i>	36
9.2.4. <i>Prijetnja, LPS i prihvatanje autoritarnog lidera</i>	37
9.3. <i>Diskusija</i>	38
10. <i>Generalna diskusija</i>	39
11. <i>Zaključak</i>	43
12. <i>Literatura</i>	44
13. <i>Prilog</i>	54

Sažetak

Prema teoriji kompenzacije kontrole (TKK) osobe u situacijama doživljaja svijeta kao nesigurnog mjesta, razvijaju niz kompenzacijskih strategija kako bi očuvali osjećaj reda, sigurnosti i stabilnosti stoga prihvataju ideologije koje naglašavaju kontrolu kako bi ublažili tjeskobu koju doživljavaju kada uoče neizvjesnost i nered u svojim životima. Dakle, prema TKK, potreba da se svijet percipira kao kontroliran, izvjestan i uređen je ljudska potreba koja se obično ispunjava društvenim i političkim ideologijama koje se razlikuju u svojim manifestiranim sadržajima stoga je cilj ovog rada ispitati utjecaj prijetnje ratom na prihvatanje antidemokratskih vrijednosti operacionaliziranih kroz podržavanje autoritarnog političkog lidera. U skladu s tim, provedene su tri studije. U Studiji 1 sudionici (N=292) su trebali popuniti skale koje su mjerile percepciju prijetnje od potencijalnog oružanog sukoba, percepciju globalne neizvjesnosti i stepen podrške autoritarnom političkom lideru. U skladu s očekivanjima, percipirana prijetnja ratom bila je značajan prediktor prihvatanja autoritarnog političkog režima, dok je relacija između ove dvije varijable bila posredovana varijacijama u percepciji globalne neizvjesnosti. Studija 2 je imala za cilj ponuditi direktniji test o kauzalnoj ulozi prijetnje u prihvatanju autoritarnog političkog lidera. U tu svrhu, sudionici (N=245) su bili po slučaju raspoređeni u jedan od dva eksperimentalna uvjeta koji su inkarnirali anticipaciju prijetnje ratom ili situaciju bez prijetnje, nakon čega je od njih traženo da popune skale koje su se odnosile na glavne mjere. U skladu s očekivanjima sudionici u uvjetu prijetnje su davali znatno veću podršku autoritarnom političkom lideru u poređenju sa sudionicima u uvjetu bez prijetnje. Nadalje, efekat prijetnje bio je u potpunosti posredovan promjenama u percepciji globalne neizvjesnosti. Studija 3 je imala za cilj proširiti rezultate Studije 2 te pružiti dodatni test postavki TKK, ispitujući moderacijsku ulogu individualnih dispozicija vezanih za ličnu potrebu za strukturom (LPS). U tu svrhu, sudionici (N=214) sa dispozicijama niske odnosno visoke LPS su bili po slučaju raspoređeni u uvjet prijetnje ratom ili bez prijetnje. Vodeći se postavkama TKK, očekivali smo da bi prijetnja trebala voditi ka većem prihvatanju autoritarnog političkog lidera, te da bi ovaj efekat trebao biti znatno izraženiji kod osoba sa dispozicijom visoke LPS. U skladu sa nalazima Studije 2 sudionici u uvjetu prijetnje su ponovo težili ka davanju veće podrške autoritarnom političkom lideru u poređenju sa sudionicima u uvjetu bez prijetnje. Dobivena je i interakcija Prijetnja x LPS.

Međutim, nasuprot očekivanjima prijetnja je imala značajan efekat samo u slučaju sudionika sa dispozicijom niske LPS. Ovaj nalaz se može objasniti time da osobe sa dispozicijom visoke LPS uobičajeno osjećaju veću neizvjesnost što se ogleda u konstantnoj upotrebi kompenzacijskih strategija, što nije slučaj za osobe sa niskom LPS kod kojih se ovaj odbrambeni mehanizam aktivira isključivo pod utjecajem prijetnje. Zaključno, naši rezultati dosljedno potvrđuju da prijetnja od potencijalnog oružanog sukoba vodi ka većem prihvatanju autoritarnog političkog režima. Ovi rezultati imaju direktne implikacije na razumijevanje potencijalnog utjecaja prijetećeg socio-političkog konteksta na političko ponašanje i globalno prihvatanje antidemokratskih vrijednosti.

Ključne riječi: društvena prijetnja, emocije, neizvjesnost, antidemokratske vrijednosti, autoritarni politički lider, teorija kompenzacije kontrole

Abstract

According to the Compensatory Control Theory (CCT), when individuals perceive the world as an insecure place, they develop a set of compensatory strategies to maintain a sense of order, security, and stability. As a result, they embrace ideologies that emphasize control to alleviate the anxiety they experience when observe uncertainty and disorder in their lives. Therefore, according to CCT, the need to perceive the world as controllable, predictable, and orderly is a human need that is commonly fulfilled by social and political ideologies that differ in their manifest contents. Hence, the aim of this paper is to examine the impact of the war threat on the acceptance of antidemocratic values operationalized through support for an authoritarian political leader. In line with this, three studies were conducted. In Study 1, participants (N=292) were required to complete scales measuring their perception of the threat of a potential armed conflict, the perception of global uncertainty, and the level of support for an authoritarian political leader. As expected, the perceived war threat was a significant predictor of acceptance of an authoritarian political regime, mediated by variations in the perception of global uncertainty. Study 2 aimed to provide a more direct test of the causal role of the threat in accepting an authoritarian political leader. For this purpose, participants (N=245) were randomly assigned to one of

two experimental conditions that embodied anticipation of the war threat or a situation without a threat, after which they were asked to fill out scales related to the main measures. Consistent with expectations, participants in the threat condition showed significantly greater support for an authoritarian leader compared to participants in the non-threat condition. Furthermore, the effect of the threat was fully mediated by changes in the perception of global uncertainty. Study 3 aimed to expand on the results of Study 2 and provide an additional test of the CCT framework, taking into account the personal need for structure (PNS), which potentially moderates the influence of the threat on the acceptance of an authoritarian political leader. For this purpose, participants (N=214) with dispositions of low and high PNS were randomly assigned to the war threat or no threat condition. In line with the findings of Study 2, participants in the threat condition once again leaned towards giving more significant support to an authoritarian leader compared to participants in the non-threat condition. A Threat x PNS interaction was also obtained, however, the effect being significant only for participants with a low PNS. However, contrary to expectations, the threat had a significant effect only in the case of participants with a low PNS. This finding can be explained by the fact that individuals with a high PNS typically experience greater uncertainty, which is reflected in their constant use of compensatory strategies, unlike individuals with low LPS, in whom this defensive mechanism is activated exclusively under the influence of the threat. In conclusion, our results consistently confirm that the threat of a potential armed conflict leads to greater acceptance of an authoritarian political regime. These results have direct implications for understanding the potential impact of a threatening sociopolitical context on political behavior and the global acceptance of antidemocratic values.

Key words: societal threat, emotions, uncertainty, antidemocratic values, authoritarian political leader, compensatory control theory (CCT)

1. Uvod

U današnjem vremenu je izloženost prijetećim situacijama češća nego ikad, kao što to pokazuju događaji u svijetu. Ljudi se suočavaju s izazovima od kojih neki proizlaze iz prirodnog okruženja kao što su: pandemije, prirodne katastrofe, klimatske krize, a dok je na druge utjecao čovjek pa se tako dešavaju ratovi, organizirani kriminal, finansijske krize, teroristički napadi te politička previranja.

U proteklim decenijama, svijet se suočavao sa globalnom finansijskom krizom, epidemijama, svjetskim terorističkim događajima, prirodnim katastrofama i stalnim izazovom globalnog zagrijavanja. Jedna od najnovijih prijetnji, koja je zadesila svijet jeste pandemija COVID-19. Ona je prije četiri godine destabilizirala svijet i pokrenula najveću globalnu krizu te pokazala da su zarazne bolesti velika prijetnja globalnoj sigurnosti. Kako je počinjala 2022. godina, COVID-19 te njegove ekonomske i društvene posljedice nastavile su predstavljati prijetnju svijetu. Nadalje, ekonomski, društveni te politički faktori su doveli ne samo do velikog broja izbjeglica već i do nestabilnosti koja povećava vjerovatnost etničkih i regionalnih građanskih sukoba. S obzirom na suočavanja sa različitim vrstama prijetnji, vijesti o prijetećim događajima koje se prenose uživo putem televizije, interneta i društvenih mreža, utječu na stvaranje atmosfere nesigurnosti, opasnosti i straha. Kada se ljudi osjećaju ugroženo, skloni su prihvatiti konzervativne i antidemokratske stavove. Istraživanja pokazuju da prijetnja može povećati takve reakcije indirektno kroz autoritarne stavove. Prema Duckitt (2001), iskustva prijetnji su važan faktor za razvoj autoritarnih stavova kod pojedinaca. Razni istraživači su pokazali ovu vezu između prijetnje i povećane autoritarnosti, naprimjer u eksperimentalnom istraživanju Duckitta i Fishera (2003) sudionici, koji su bili raspoređeni u uvjet sa prijetećim scenarijem (u kojem je opisan Novi Zeland u budućnosti, koji je doživio osam godina ozbiljnog ekonomskog pada i društvene dezintegracije s visokim stopama kriminala, nasilja i društvenih sukoba), gdje su nakon čitanja scenarija izvještavali o većem nivou autoritarnosti od onih koji su bili u uvjetima sa sigurnim i kontrolnim scenarijem.

U ovom istraživanju ćemo se zanimati za povezanost društvene prijetnje sa prihvatanjem antidemokratskih vrijednosti. Specifičnije, zanimat ćemo se za prijetnju ratom, kao oblikom društvene prijetnje s obzirom na karakteristike bosanskohercegovačkog konteksta, koji je obilježen etničkim napetostima i političkim nasiljem, gdje su, bez obzira na etničku pripadnost ili političke stavove, građani bili pod ogromnim pritiskom konstantnog podsjećanja na traumatičnu prošlost i prijetecu budućnost. Osim direktnog utjecaja prijetnje ratom, ispitivat ćemo potencijalni medijator (neizvjesnost) i moderator (lična potreba za strukturom) odnosa između prijetnje ratom i podržavanja autoritarnog lidera, kao odrednicom antidemokratskih vrijednosti. Oslanjajući se na teoriju kompenzacije kontrole (engl. *Compensatory Control Theory* – CCT) (Whiston, Galinsky i Kay, 2015) i model afektivnih dispozicija (engl. *Affective Tendencies Framework* – ATF) (Lerner i Keltner, 2000, 2001), moguće je pretpostaviti da društvena prijetnja smanjuje osjećaj sigurnosti i kontrole, a, zatim, ti osjećaji povećavaju potrebu za traženjem smisla, što bi trebalo rezultirati većom sklonosti ka prihvatanju antidemokratskih vrijednosti.

Usmjerit ćemo se na koncept prijetnje kao percepcije ili osjećaja osobe da će se dogoditi nešto averzivno (Fritsche i Kessler, 2010). Prijetnja se javlja kada se smatra da stvarno ili očekivano stanje društvenog ili fizičkog okruženja osobe ometa zadovoljenje individualnih ciljeva, namjera te osnovnih ljudskih potreba (Fritsche, Jonas i Kessler, 2011). Određeni prijeteci događaj (naprimjer, nezaposlenost, pandemija, teroristički napad) izaziva različite neurohemijske, afektivne, kognitivne i bihevioralne odgovore (Fritsche, Jonas i Kessler, 2011), što može utjecati na različite potrebe osobe, poput potreba za materijalnim resursima te potrebama za percepcijom kontrole i sigurnosti.

2. Teorija kompenzacije kontrole

Prema teoriji kompenzacije kontrole (u nastavku teksta TKK), postoji fundamentalna potreba ljudi da vjeruju da imaju ličnu kontrolu nad događajima koji im se dešavaju. Percepcija nedostatka kontrole je psihološki neugodna i povezana je s disfunkcionalnim ishodima (Janoff-Bulman, 1992; prema Kay i Eibach, 2013). Vjerovanje u ličnu kontrolu predstavlja idealno sredstvo za zaštitu pojedinca od prijeteće ideje da je život slučajan i proizvoljan, jer lična kontrola nužno implicira uređen svijet – onaj u kojem će, sve što se dogodi, dobro ili loše, imati određen uzrok (Lerner, 1980; prema Kay i Eibach, 2013). Kako je već navedeno, ljudi su motivirani da održe konzistentan nivo percipirane kontrole kako bi utjecali na vlastitu dobrobit. Naprimjer, Tangney, Baumeister i Boone (2004) su pokazali da su osobe, koje su bile visoko na skali kontrole izvještavale o boljoj prilagodbi, uključujući odsustvo psiholoških simptoma (naprimjer, depresije, fobije, anksioznosti, paranoidnih ideja, opsesivno-kompulzivnog obrasca) i o više samopoštovanja.

S obzirom na motivaciju za percepcijom lične kontrole, osobe nastoje povratiti kontrolu onda kada događaji i spoznaje smanjuju ličnu kontrolu. Međutim, motivacija za percepcijom lične kontrole nije cilj sama po sebi, već je jedan od načina da se zadovolji temeljna potreba da se svijet posmatra kao uređen i neslučajan.

Bez obzira na težnju da se svijet percipira kao uređen, mnogi faktori utječu na doživljaj svijeta kao nesigurnog mjesta. Prema TKK, ljudi su razvili niz kompenzacijskih strategija kako bi očuvali osjećaj reda i neslučajnosti čak i onda kada lična kontrola nestane. Nedostatak kontrole se može kompenzirati na kognitivnoj razini putem perceptivnih distorzija, što potvrđuju mnoga istraživanja (Whiston i Galinsky, 2008; Kay, Whiston, Gaucher i Galinsky, 2009). U prilog tome ide i činjenica da su kognitivni procesi involvirani u percepciju društvenog svijeta, vođeni fundamentalnim motivom da maksimiziraju osjećaj kontrole i reda u percepciji složenijih konteksta (Heider, 1958, prema Moskowitz, 1993). Jedno od najosnovnijih kompenzacijskih sredstava jeste traženje perceptivno strukturiranih obrazaca, tj. identificiranje koherentne i smislene veze između različitih podražaja.

U skladu s ovom idejom istraživanja su otkrila da trenutne potrebe mogu oblikovati pa čak i poremetiti percepcijske procese. Naprimjer, djeca nižeg ekonomskog statusa precjenjuju veličinu novčića u usporedbi s bogatima (Bruner i Goodman, 1947), a gladni pojedinci će vjerovatnije vidjeti hranu u dvosmislenim slikama (Levine, Chein i Murphy, 1942). Navedeni primjeri pokazuju da specifične potrebe mijenjaju percepciju podražaja, koji su direktno relevantni za te potrebe. Nadalje, Whitson i Galinsky (2008) istražuju puno širi fenomen - stvara li nedostatak kontrole tendenciju da se obrasci vide općenito. Autori su pretpostavili da se ljudi okreću percepciji obrazaca – identifikaciji koherentnog i smislenog međudnosa među nizom podražaja – kako bi se uspostavio osjećaj reda i strukture.

U jednoj od eksperimentalnih studija, sudionici su imali zadatak u kojem su trebali identificirati pravilo koje se koristilo za definiranje kategorija simbola. Na računaru su prikazivani parovi simbola, gdje je svaki par simbola predstavljao jedan tačan koncept, koji je računar odabrao i jedan netačan koncept. Zadatak je bio odrediti koji par simbola predstavlja tačan koncept. U uvjetu nedostatka kontrole, sudionici su dobivali nasumične povratne informacije o svojoj izvedbi, tj. da li je odabir tačan ili netačan, dok kontrolna grupa nije dobijala nikakve povratne informacije. Zatim su svi sudionici trebali raditi perceptivni zadatak u kojem im je prikazan niz *snježnih* fotografija – slika koje su zrnaste i granulirane tako da je teško razaznati fotografiju. Dvanaest fotografija je prikazivalo zrnasto urađene pravilne oblike koji su dostupni ljudskoj percepciji, dok je na drugoj polovini fotografija softverskom manipulacijom narušen svaki od pravilnih oblika. Nakon što su im predočene fotografije, trebali su identificirati da li na fotografijama postoji prikaz nekog oblika i opisati s jednom ili dvije riječi šta je. U skladu s očekivanjima, u uvjetu prividnog nedostatka kontrole i sigurnosti statistički značajno više osoba je poseglo za korištenjem iluzornih paterna u percepciji u odnosu na one koji su bili u kontrolnoj grupi. Sudionici u uvjetu nedostatka kontrole su vidjeli statistički značajno više oblika na fotografijama na kojima su zapravo nedostajali prikazi, nego oni u kontrolnoj grupi. U uvjetu nedostatka kontrole, postojala je veća vjerovatnoća da percipiraju oblike tamo gdje ih nije bilo. U drugoj studiji istraživači su koristili alternativnu manipulaciju lične kontrole tražeći od sudionika da evociraju događaje iz prošlosti u kojima su osjećali nedostatak kontrole i sigurnosti. Potom su sudionici odgovarali na tri scenarija o praznovjernim

uvjerenjima; svaki scenarij je opisivao ishod kojem je prethodilo potencijalno nepovezano ponašanje (kao što je kucanje o drvo za sreću). U skladu sa postavkama TKK, sudionici, kojima je privremeno smanjen osjećaj kontrole percipirali su veću povezanost između praznovjernog uvjerenja i određenog ishoda, nego oni koji su se prisjećali iskustva u kojem su imali kontrolu. Eksperimentalne studije Whistona i Galinskya (2008) pružaju podatke da sudionici iluzorno postižu sklapanje smislenih veza između različitih stimulusa, usljed subjektivnog osjećaja nesigurnosti i nedostatka kontrole.

Sličan efekat je prikazan i u istraživanju autora (Kofta, Soral i Bilewicz, 2020) kada je u pitanju vjerovanje u zavjere. Pokazano je da ljudi koji osjećaju da imaju manje lične kontrole će vjerovatnije vjerovati u zavjere kao što je da Jevreji postižu svoje kolektivne ciljeve tajnim sporazumima. Važno je naglasiti da percepcija zavjera nije proces pojednostavljivanja, već složena integracija podataka koja zahtijeva kognitivni napor (Whiston i Galinsky, 2008) pa tako možemo isključiti mogućnost da su dobijeni efekti u navedenim studijama Whistona i Galinskya (2008) rezultat heuristika.

Eksperimentalna istraživanja pokazuju da je nedostatak kontrole kauzalno povezan s percepcijom obrazaca, gdje je gubitak kontrole naveo sudionike da požele više strukture i da percipiraju iluzorne obrasce.

Navedeni procesi predstavljaju najosnovnije kompenzacijske mehanizme, koji se odvijaju na kognitivnom nivou. Osobe će je u slučaju nedostatka kontrole pokušati povratiti tako što će iskoristiti svoje lične resurse za upravljanje svojim okruženjem što se može manifestirati iluzornim uvjerenjima. Međutim, s obzirom na to da se ne treba isključivo oslanjati na vlastite resurse, alternativna kompenzacijska strategija je podrška eksternih sistema (Kay, Gaucher, Napier, Callan i Laurin, 2008) što uključuje oslanjanje na vanjske resurse koji mogu utjecati na ishode i poboljšati šanse za postizanje određenih ciljeva.

Prema TKK, kada je lična kontrola niska ili smanjena, alternativno sredstvo za održavanje reda i strukture (Kruglanski i Webster, 1996; Landau i sur., 2004) je odobravanje dostupnih vanjskih izvora sekularne ili vjerske kontrole (Landaou, Kay i Whitson, 2015). Podržavanje vjerovanja u moć društvenih institucija ili natprirodnih sila da kontrolišu događaje, može pružiti pojedincima sigurnost da znaju da, iako je njihova lična

kontrola niska, vanjsko djelovanje može osigurati da događaji i ishodi nisu slučajni (Antonovsky, 1979; Rothbaum, Weisz i Snyder, 1982; prema Kay i Eibach, 2013).

Jedan od eksternih sistema može biti vlada i državne institucije, odnosno socio-politički sistem. Kao kompenzacijski izvori kontrole, društveno-političke institucije navode ljude da sve više vjeruju strukturi koju nude kada je lična kontrola ugrožena. Oslanjanje na strukturu koju nude sistemi, omogućava ljudima da osjećaju da se događaji ne događaju slučajno, što je srž modela kompenzacije kontrole (Kay, Whitson, Gaucher i Galinsky, 2009). Naprimjer, Kay, Gaucher, Napier, Callan i Laurin (2008) sugeriraju da se visoki nivoi podrške vladinim sistemima mogu djelimično objasniti kao sredstvo za suočavanje sa prijetnjom koju predstavljaju hronični ili situacijski promjenjivi nivoi percipirane lične kontrole. U jednoj od studija, koristeći reprezentativni, međunacionalni i međukulturalni skup podataka, Kay i sur. (2008) su ispitali predviđaju li vjerovanja u ličnu kontrolu podršku državnim sistemima koji kontrolišu živote ljudi. Ispitujući osjećaje ljudi o odgovornosti vlade, pokazali su da je potreba za ličnom kontrolom povezana s povećanom podrškom vanjskim sistemima kontrole. Ovi eksperimentalni nalazi dopunjeni su podacima koji pokazuju da je osjećaj lične kontrole u negativnoj korelaciji sa preferencijama za kontrolirajuću vladu – odnos koji postoji u 67 zemalja. U eksperimentalnoj studiji procijenili su efekte manipulacije kontrole na eksplicitnu odbranu socio-političkog sistema, operacionaliziranu kao otpor društvenim promjenama. Nakon prijetnje ličnoj kontroli, sudionici su sve više branili svoj socio-politički sistem.

Zatim, pored socio-političkih sistema koji mogu poslužiti kao eksterni kompenzacijski izvori kontrole, u literaturi se navodi i vjerovanje u intervenirajućega Boga. Vjerovanje u Boga koji kontroliše može predstavljati snažno sredstvo za zaštitu od slučajnog i haotičnog svijeta (Kay, Whitson, Gaucher i Galinsky, 2009). U skladu s ovom idejom, Sales (1972) je u istraživanju arhivske građe otkrio da su se tokom vremena Velike ekonomske krize i drugih ekonomskih padova (a) povećale stope konverzije u vjerske zajednice koje nude visoke nivoe nametnutog poretka, (b) stope konverzije u vjerske zajednice koje nude nizak nivo nametnutog reda smanjene i (c) da je poraslo interesovanje za natprirodne izvore reda općenito (mjereno objavljivanjem knjiga koje se bave takvim temama).

Slični nalazi su potvrđeni i u eksperimentalnim istraživanjima. Naprimjer, Kay i sur. (2008) su putem zadatka pamćenja, u kojem su sudionici zamoljeni da se prisjete događaja iz svoje nedavne prošlosti nad kojima jesu ili nisu imali kontrolu manipulirali osjećajima lične kontrole. Zatim su procjenjivani efekti manipulacije kontrole na uvjerenja u postojanje Boga kao vanjskog izvora kontrole. U skladu s očekivanjima, sudionici kod kojih je indukovana privremeni gubitak kontrole više su izvještavali o snažnijim uvjerenjima u postojanje (kontrolirajućeg) Boga u odnosu na kontrolnu grupu.

Istraživanja na području kompenzacije kontrole pokazuju tendenciju osoba da izbjegnu osjećaj nesklada što se na kraju manifestira kroz različite kognitivne distorzije i eksterne sisteme poput podrške vladi i vjerovanja u Boga. U cilju smanjenja nesigurnosti, kod ljudi kod kojih je smanjen osjećaj kontrole i sigurnosti potaknut će se procesi kompenzacije kontrole. Osjećaj lične kontrole je samo jedno zamjenjivo sredstvo za zaštitu pojedinaca od anksioznosti izazvane percepcijom svijeta kao nasumičnog ili nesigurnog.

3. Utjecaj prijetnje

Moguće je pretpostaviti da emocije koje teorijski smanjuju osjećaj sigurnosti i kontrole povećavaju potrebu pojedinca za traženjem smisla, što bi se prema pretpostavkama trebalo ogledati u sklonosti ka različitim mehanizmima kompenzacije kontrole.

Istraživanje Laurin, Kay i Moscovitch (2008) podržava navedenu specifičnu motivaciju. Autori su u istraživanju ispitivali da li iskustvo anksioznosti – posebno u kontekstu niske lične kontrole – dovodi do povećanog vjerovanja u postojanje Boga koji kontroliše. Svi sudionici su zamoljeni da vizualiziraju hipotetički scenario dizajniran da izazove anksioznost; međutim, za polovinu sudionika, vizualizacija je uključivala manipulaciju osmišljenu da smanji vjerovanje u ličnu kontrolu, dok je za drugu polovinu ista vizualizacija uključivala manipulaciju dizajniranu da afirmiše uvjerenja u ličnu kontrolu. Zatim su mjerili nivo subjektivne anksioznosti sudionika. Na kraju, nakon procjene anksioznosti i uzbuđenja, sudionici su izjavljivali u kojoj mjeri vjeruju u postojanje Boga koji kontroliše. Rezultati su pokazali da među sudionicima čija je lična kontrola bila ugrožena, što su više anksioznosti prijavljivali, to su snažnije podržavali

postojanje Boga koji kontroliše. Pokazano je da emocionalna nelagoda izazvana percepcijom sniženog nivoa lične kontrole može utjecati na vjerovanja u postojanje Boga koji kontroliše.

U sklopu objašnjenja utjecaja emocija, smatra se da postoje jedinstveni obrasci procjena koji su u osnovi različitih emocija, a mogu stvoriti potpuno drugačije dispozicije za procesiranje informacija. S obzirom na utjecaj emocija na prosuđivanje i donošenje odluka (Lerner, Li, Valdesolo i Kassam 2015) te u cilju povećavanja prediktivne moći i preciznosti utjecaja emocija na prosudbe i odluke, u okviru modela afektivnih dispozicija, Lerner i Keltner (2000, 2001) su pretpostavili da specifične emocije dovode do specifičnih kognitivnih i motivacijskih procesa. Model predviđa da emocija, nakon što se aktivira, može potaknuti kognitivnu predispoziciju za procjenu budućih događaja u skladu sa središnjim dimenzijama procjene koje su pokrenule emociju. Takve procjene omogućavaju tumačenje kasnijih situacija. Prema modelu afektivnih dispozicija, emocije predisponiraju pojedince da procjenjuju okolinu na specifične načine. Autori Smith i Ellsworth (1985) su identifikovali šest kognitivnih dimenzija (sigurnost, ugodnost, kontrola, očekivani napor, odgovornost i pažljiva aktivnost) koje su središnji obrasci u procesu procjene. Njihova analiza je pokazala da se emocije iste valencije razlikuju na više dimenzija procjene pa se tako strah i ljutnja, iako su negativne valencije, razlikuju u dimenzijama sigurnosti i kontrole. Strah karakteriše niska razina individualne sigurnosti i kontrole, dok ljutnju karakteriše visoka razina sigurnosti i individualne kontrole (Lerner i Keltner, 2001). Lerner i Keltner (2001) su eksperimentalno testirali pretpostavku da će emocije negativne valencije (emocija straha i ljutnje) dovesti do različitih ishoda ukoliko se uzme u obzir teoretiziranje u sklopu modela afektivnih dispozicija. Rezultati su pokazali da su indukovane emocije ljutnje i straha, iako iste valencije, izazvale potpuno različite utjecaje na percepciju rizika, s naglaskom na to da je procjena subjektivnog osjećaja kontrole medijator utjecaja emocija ljutnje i straha na procjenu rizika. Sudionici, kod kojih je bila indukovana emocija straha, bili su više pesimistični te su anticipirali da imaju veće šanse da dožive negativne događaje, u odnosu na sudionike kod kojih je indukovana emocija ljutnje. To bi značilo da je strah kreirao dispozicije koje su dovele do subjektivnog osjećaja manje kontrole nad budućim događajima.

U skladu s modelom afektivnih dispozicija, autori Tiedens i Linton (2001) su proveli eksperimentalne studije koje pretpostavljaju da je utjecaj emocija na dubinu procesiranja informacija direktno posredovan varijacijama u procjeni sigurnosti. Nalazi su pokazali da su sudionici kod kojih su bili indukovani osjećaji straha, brige ili nade (emocije koje su teoretski povezane sa procjenom niske sigurnosti) izvijestili o većem nivou neizvjesnosti zadatka od sudionika kod kojih su bili indukovani sreća ili gađenje (emocije koje se odnose na procjenu visoke sigurnosti). U nastavku su autori pokazali da razlike u procjeni sigurnosti posreduju učinak odgovarajućih emocija na obradu informacija.

Nakon izlaganja idejama o opasnom svijetu osobe doživljavaju nesigurnost, povećava se nivo neizvjesnosti i nedostatka kontrole. Kako je već navedeno u sklopu objašnjenja fenomena društvene prijetnje, ljudi u uvjetima prijetnje koja izaziva emociju straha, a koju karakteriše nesigurnost, nepredvidivost te gubitak kontrole, teže ka mehanizmima koji su u funkciji kompenzacije kontrole i strukture. Stoga, kada je lična kontrola smanjena i strah od nepredvidivosti i nesigurnosti povećan, ljudi aktivno traže kompenzacijske izvore kontrole (kao što su Bog, ideologije) kako bi ponovno uspostavili osjećaj reda, kontrole i sigurnosti (Kay i sur., 2008).

Nekoliko podataka podržava ovu specifičnu motivaciju. Dobijeni rezultati u eksperimentalnoj studiji Mirisola, Roccato, Russo, Spagna i Vieno (2013) pokazali su da je inducirana društvena prijetnja smanjila percipiranu kontrolu sudionika, što je na kraju podstaklo autoritarnost. Također, Manzi, Roccato i Russo (2015) su u svom istraživanju pokazali da je gubitak percipirane kontrole bio medijator između društvene prijetnje koja potiče od kriminala i autoritarnosti. Greenaway, Louis, Hornsey i Jones (2014) su u svojoj eksperimentalnoj studiji pronašli dokaze da prijetnja globalnom finansijskom krizom povećava predrasude prema drugim nacijama isključivo kada ljudi nemaju kontrolu.

3.1. Utjecaji različitih vrsta prijetnji

Utjecaj prijetjećih događaja na ljude bio je predmet nekoliko studija. Poseban interes posvećen je negativnim makrosocijalnim okolnostima (npr. ratovi, teroristički napadi, ekonomske krize i siromaštvo) i njihovom utjecaju na ljude. S obzirom na to, ekonomsku krizu možemo shvatiti kao jasno prijetću situaciju koja određuje našu percepciju svijeta

oko nas, što može utjecati na osjećaj lične kontrole (Torres-Vega, Ruiz i Moya, 2021). Osim toga, ekonomska kriza može dovesti i do sve veće nejednakosti u društvu, koja ima mnoge negativne posljedice, kako za pojedince, tako i za društva (Sutton, Cichocka i van der Toorn, 2012). Pokazano je da su neke vrste socioekonomskih pokazatelja (npr. nezaposlenost, niski prihodi) povezani s većim poštovanjem autoriteta i poslušnošću među stanovništvom te da građani mogu osjetiti privlačnost prema radikalnim i antidemokratskim političkim opcijama (Werts, Scheepers i Lubbers, 2013). Nadalje, uspon autoritarnih stranaka i lidera vremenski se poklopio s globalnom ekonomskom krizom koja je počela 2008. godine, a čije su posljedice još uvijek prisutne u mnogim evropskim i neevropskim zemljama (Ujedinjene nacije, 2019; prema Torres-Vega, Ruiz i Moya, 2021). Druge studije su, također, pokazale da ekonomski neprijateljski konteksti povećavaju sklonost ljudi ka autoritarnim političkim vođama (Kriekhaus, Son, Bellinger i Wells, 2013).

Pored ekonomske krize, terorizam je rasprostranjen društveni fenomen koji predstavlja prijetnju širom svijeta (Silver, 2011). Teroristička prijetnja predstavlja složenu društvenu prijetnju koja obično uključuje i lične i kolektivne elemente (Fritsche i Fischer, 2009; Fritsche, Jonas i Kessler, 2011). Dakle, ljudi se mogu osjećati lično ugroženi terorizmom, ali i kolektivno, kada svoju zemlju (a ne nužno sebe) doživljavaju kao potencijalnu metu za terorističke napade. Međutim, terorizam ne samo da prijeti ljudima i društvima na direktan način, već ima i indirektno utjecaje na političku i društvenu klimu u zemlji. Naprimjer, ubrzo nakon 11. septembra, američka vlada je pooštrila zakone o imigraciji i započela dva rata na Bliskom istoku za koja se govorilo da služe *ratu protiv terorizma* (Fritsche i sur., 2011). Huddy, Feldman, Taber i Lahav (2005) u svojoj studiji istraživanja Sjedinjenih Američkih Država između oktobra 2001. i marta 2002. proučavali su reakcije Amerikanaca na terorističke prijetnje kako bi se bolje razumjeli politički efekti percipirane prijetnje i anksioznosti za podršku vladinim antiterorističkim politikama. Podaci su prikupljeni putem telefonske ankete kojom su se procjenjivale reakcije na događaje 11. septembra. Nalazi ankete pokazali su različite političke efekte anksioznosti i percipirane prijetnje. Manjina Amerikanaca koja je iskusila visok nivo anksioznosti kao odgovor na napade 11. septembra manje je podržavala agresivnu vojnu akciju protiv terorista, manje je odobravalala predsjednika Busha i favorizovala je pojačani američki izolacionizam. Nasuprot tome, većina Amerikanaca koji su uočili veliku prijetnju budućeg

terorizma u Sjedinjenim Američkim Državama (ali nisu bili pretjerano zabrinuti) podržavali su antiterorističku politiku Bushove administracije na domaćem i međunarodnom planu. Percipirana prijetnja je konzistentno povećala podršku za nacionalnom identifikacijskom iskaznicom i vladinom praćenju telefona i e-pošte. Amerikanci koji su percipirali terorističku prijetnju ne samo da su podržavali agresivnu akciju protiv neprijatelja, već su vjerovatnije stvarali negativne stereotipe o Arapima i podržavali restriktivnu imigraciju i pojačan nadzor Arapa i američkih Arapa. Također, druga istraživanja pokazuju da prijetnja terorizmom i rastuća autoritarnost unutar Republikanske stranke pomažu objasniti izbornu pobjedu Donalda Trumpa (MacWilliams, 2016). Činjenica da su teroristički napadi 11. septembra izazvali strah od smrti i sistemsku prijetnju u općoj populaciji mogla bi pomoći da se objasni *konzervativna promjena* u američkom javnom mnijenju krajem 2001. i kasnije. Bonanno i Jost (2006) istraživali su *konzervativnu promjenu* među visoko izloženim preživjelima terorističkih napada 11. septembra i njihov odnos prema suočavanju i prilagođavanju. Rezultati su pokazali da je vjerovatnije da će se demokrati i nezavisni (kao i republikanci) nakon 11. septembra okrenuti konzervativizmu i udaljiti od liberalizma. Gotovo tri puta više sudionika izjavilo je da su postali konzervativniji od onih koji su izjavili da su postali liberalniji 18 mjeseci nakon 11. septembra. U kvaziekperimentalnom istraživanju Echebarria-Echabe i Fernández-Guede (2006) ispitivali su efekte terorizma na rasne predrasude i ideološku orijentaciju. Sudionici su bili raspoređeni u dva nezavisna uzorka prije i poslije islamskih terorističkih napada na željeznice u Madridu. Od sudionika je zatraženo da popune upitnik dizajniran za proučavanje stavova Baskijaca prema brojnim društvenim temama. Procjenjivane su antiarapske i antisemitske predrasude, autoritarnost i ideološka orijentacija (liberalna naspram konzervativna). Rezultati su pokazali da su teroristički napadi izazvali promjene u reakcionarnom i konzervativnom pravcu: jače predrasude ne samo prema ciljnoj grupi (Arapima), već i prema drugoj neuključenoj grupi (Jevrejima); porast autoritarnosti; jača vezanost za tradicionalne konzervativne vrijednosti i smanjenje vezanosti za liberalne vrijednosti.

Zatim, kao treći oblik prijetnje možemo izdvojiti pandemije u svijetu. Posljednja pandemija je bila izazvana koronavirusom 2, koji uzrokuje bolest COVID-19. To je visoko zarazan i smrtonosan virus, što njegovo pojavljivanje čini širokom i složenom prijetnjom. Očigledno je da COVID-19 predstavlja prijetnju vlastitom zdravlju i zdravlju drugih,

uključujući stvarnu prijetnju dijagnoze i potencijalnu opasnost od zaraze. Posmatrajući sa ekonomskog stajališta, COVID-19 dovodi do ograničenog ekonomskog razvoja u različitim zemljama, predstavljajući potencijalne i stvarne prijetnje prihodima i kvaliteti života. Pandemija COVID-19 prijetnja je ne samo zdravlju, već i ekonomiji te socijalizaciji, što može uništiti ontološku sigurnost i izazvati snažan osjećaj straha, uključujući strah od smrti, ekonomski pad te socijalnu izolaciju (Li, Jin, Zhao i Ma, 2021). Murray i Schaller (2012) su pokazali da kada je opasnost od zarazne bolesti bila privremeno izražena, ljudi su iskazivali veću naklonost prema ljudima s konformističkim osobinama i pokazivali veći nivo konformizma u ponašanju. Značajne karakteristike ponašanja u skladu s konformizmom uočene su tokom pandemije COVID-19. Rezultati istraživanja koje su proveli Li, Jin, Zhao i Ma (2021) pokazuju da ozbiljnost pandemije, mjerena kao kumulativni broj potvrđenih slučajeva zaraze, podaci koje su objavili iz Nacionalne zdravstvene komisije Narodne Republike Kine, pozitivno utječe na konformističko ponašanje. Nadalje, Zmigrod, Ebert, Götz i Rentfrow (2021), pokazali su da je prevalencija različitih patogena i bila značajan pozitivan prediktor postotka građana, koji su glasali za republikanskog predsjedničkog kandidata na američkim izborima 2016. godine. Povećane stope zaraznih bolesti bile su povezane s povišenim autoritarnim stavovima, koji su zauzvrat bili povezani sa konzervativnijim političkim ishodima u Sjedinjenim Američkim Državama.

Iako svi ovi navedeni oblici prijetnje potiču iz različitih izvora i mogu se iskusiti na različitim nivoima, oni u različitim društvenim kontekstima, u svojoj srži, dijele zajedničke karakteristike poticanja anksioznosti i smanjenja osjećaja psihičke ili fizičke sigurnosti (Nash, McGregor i Prentice, 2011). Stvaranje osjećaja ranjivosti preko prijetnje motivira želju za osjećajima psihičke sigurnosti i kontrole.

4. Ideološke posljedice utjecaja prijetnje

Dok su prethodne studije o kompenzaciji kontrole istraživale šire prihvatanje vanjskih sistema vjerske ili vladine kontrole, važno je prikazati ispitivane razlike koje mogu nastati između liberala ili ljevičara i konzervativaca ili desničara u kontekstu motivacije kontrole i ideologija koje podržavaju kako bi povratili osjećaj kontrole (Ponce

de Leon i Kay, 2020). Prema Jost, Glaser, Kruglanski i Sulloway (2003a, 2003b), politički konzervativizam je ideološki sistem vjerovanja koji se sastoji od dvije temeljne komponente: otpora promjenama i protivljenja jednakosti, koje smanjuju neizvjesnost i prijetnju. Ideja je da sa jedne strane, postoji povezanost između potrebe za smanjenjem neizvjesnosti i prijetnje i sa druge strane, otpora promjenama i prihvatanja nejednakosti, u mjeri u kojoj očuvanje statusa quo omogućuje održavanje onoga što je poznato, dok odbija neizvjesnu perspektivu društvene promjene. Širi argument je da ideološke razlike između desnice i ljevice imaju psihološke korijene: stabilnost i hijerarhija općenito pružaju sigurnost i strukturu, dok promjena i jednakost podrazumijevaju veći kaos i nepredvidljivost. Privlačnost politički konzervativnih mišljenja i autoritarnih vođa jača kada su psihološke potrebe za smanjenjem neizvjesnosti i prijetnje relativno visoke, a privlačnost liberalnih mišljenja i vođa jača kada su te potrebe relativno niske. Stoga se pretpostavlja da i privremeni, situacijski faktori i hronične, dispozicijske tendencije koje se odnose na izbjegavanje neizvjesnosti i upravljanje prijetnjom utječu na ideološke preferencije (Jost, Napier, Thorisdottir, Gosling, Palfai i Ostafin, 2007).

Metaanalizom podataka iz 12 različitih zemalja, Jost, Glaser, Kruglanski i Sulloway (2003a, 2003b) otkrili su da je nekoliko epistemičkih potreba ili motiva za smanjenje neizvjesnosti povezano s političkom orijentacijom. Netolerancija dvosmislenosti, izbjegavanje neizvjesnosti i potreba za redom i strukturom bili su pozitivno povezani s konzervativizmom (ili negativno povezani s liberalizmom). Otvorenost prema novim iskustvima i integrativna složenost negativno su povezani s konzervativizmom (odnosno, pozitivno s liberalizmom). Egzistencijalni motivi koji se odnose na upravljanje prijetnjama također su predvidjeli političku orijentaciju pa su tako anksioznost zbog smrti i prijetnja sistemu bili pozitivno povezani s konzervativizmom. Strah zbog prijetnje i gubitka također je bio pozitivno povezan s konzervativizmom, a samopoštovanje je bilo slabo i negativno povezano s konzervativizmom.

Kako je već navedeno, ljudi imaju potrebu za percepcijom kontrole, redom, strukturom i sigurnošću koju mogu ispuniti i socio-političke ideologije, koje se razlikuju po svom manifestnom sadržaju. Naprimjer, čini se da desničarske ideologije naglašavaju različite izvore kontrole, pri čemu se naglašava lična kontrola, jak državni sistem i natprirodna kontrola. Literatura o percipiranoj kontroli pokazuje neke sličnosti s koncepcijama o desničarskoj

autoritarnosti, tj. s kovrijacijom tri klastera koji se odnose na autoritarnu submisivnost, autoritarnu agresiju i konvencionalizam (Altemeyer, 1996; prema Mirisola, Roccato, Russo, Spagna i Vieno, 2014). Prema literaturi o autoritarnosti, osnovni motivacijski cilj autoritarnosti je postizanje kolektivne sigurnosti i konformizma. Ova želja za društvenom kohezijom podstiče konvencionalizam, podršku vođama unutar grupa koji predstavljaju društvene norme i kažnjavanje onih koji krše društvene konvencije (Duckitt, 1989; prema Dunwoody i Funke, 2016). Štaviše, prema Duckitt (2001) autoritarnost bi trebala biti zamišljena kao ideološka varijabla koja izražava situacijske i dispozicijske motivacijske ciljeve reda, kontrole i sigurnosti, te se stoga odobravanje autoritarnosti i autoritarnih političkih lidera dešava kroz osjećaj da je društveno okruženje nesigurno, prijeteće i nekontrolisano, s obzirom na to da je autoritarnost društveni ili ideološki stav koji izražava motivacijski cilj kontrole i sigurnosti (Duckitt, 2001). Potreba za sigurnošću može čak ići dalje od demokratskih principa, kao što je pokazano u studijama koje izvještavaju da je autoritarnost snažno povezana s antidemokratskim osjećajima (Duckitt i Farre, 1994; Feldman, 2003; Stenner, 2005), protivljenjem građanskim pravima (Altemeyer, 1996) i podrškom zloupotrebe moći (Larsson, Björklund i Bäckström, 2012).

S obzirom na to da društvene prijetnje u svojoj srži dijele zajedničke karakteristike poticanja anksioznosti i smanjenja osjećaja psihičke ili fizičke sigurnosti (Nash, McGregor i Prentice, 2011), stvaranje osjećaja ranjivosti preko percipirane prijetnje motivira želju za osjećajima psihičke sigurnosti i kontrole, što posljedično znači povećanu potrebu za traženjem sigurnosti, jasnoće i povratom kontrole, a prema pretpostavkama bi se to trebalo očitovati u ideološkim sistemima koji nude sigurnost, red i kontrolu.

4.1. Autoritarnost

S obzirom na pojavu pandemija, organizovanog kriminala, siromaštva, zločina, prirodnih katastrofa i ratova, ljudi svijet mogu vidjeti kao izrazito prijeteće mjesto, a jedan od načina na koji se može upravljati ovim raznolikim skupom potencijalnih prijetnji jeste politika. To uključuje političke i vladine institucije koje rade na upravljanju prijetnjama i ublažavanju njihovih efekata kroz različite političke retorike. Različita politička uvjerenja također mogu pomoći u rješavanju prijetnji i smanjenju osjećaja straha. Ljudi se okreću političkim uvjerenjima koja odgovaraju njihovim osobinama ličnosti, predispozicijama i

epistemičkim i egzistencijalnim potrebama (Jost, Federico i Napier, 2009). Jedna klasa predispozicija uključuje ljudske osjećaje i iskustva prijetnje (Doty, Peterson i Winter, 1991; Duckitt i Sibley, 2009; Lazarev, Sobolev, Soboleva i Sokolov, 2014). Usvajanje specifičnih političkih uvjerenja, poput uvjerenja koja su posebno stabilna i kruta, može pomoći u smanjenju osjećaja prijetnje (Thórisdóttir i Jost, 2011) te bi se tada aktivirali motivacijski ciljevi ili potreba za društvenom kontrolom, sigurnošću, strukturom i organizacijom (Duckitt i Fisher, 2003), kao i potreba za održavanjem reda, harmonije i kohezije u društvu te održavanjem tradicionalnih životnih stilova i normi (Duckitt i Sibley, 2010), što, zapravo, nude autoritarna ideološka uvjerenja.

Politički psiholozi konceptualiziraju autoritarnost kao ideologiju koja favorizira konformizam, poštovanje autoriteta i konvencionalne vrijednosti — kao i podržavanje kažnjavanja onih koji krše grupne norme (Feldman, 2003). Veliki broj istraživanja pokazuje da su autoritarne osobe sklone podržati antidemokratske politike kao što su ograničenja građanskih sloboda i ciljanje na *nekonformističke* manjine (Feldman, 2003; Cohrs, Kielmann, Maes i Moschner, 2005; Cohrs i Asbrock, 2009; Duckitt, Bizumic, Krauss i Heled, 2010; Dunwoody i Funke, 2016). Naprimjer, oni koji su visoko autoritarni skloni su gledati na svijet i različite *druge* kao na prijetnju (Duckitt i Sibley, 2017). Ukratko, oni s visokim nivoom autoritarnosti manje podržavaju demokratske norme i vjerovatnije je da će vanjske grupe doživljavati kao prijetnju.

Nadalje, u istraživanjima se pokazalo da se na pojedinačne nivoe autoritarnosti može utjecati situacijskim manipulacijama (npr. Duckitt i Fisher, 2003) ili iskustvom (npr. Altemeyer, 1996). Sugerira se da autoritarnost može biti vrlo reaktivna i pod snažnim utjecajem društvene situacije. Brojna istraživanja pokazala su da je društvena prijetnja u snažnoj korelaciji s autoritarnošću. Nadalje, nekoliko eksperimentalnih i longitudinalnih studija predviđa da ova veza može biti uzročna, s povećanom društvenom prijetnjom da dolazi do povišenog nivoa autoritarnosti. Naprimjer, Altemeyer (1988) je pokazao da su se u uvjetu u kojem su studenti dobili scenarije u kojima je buduće kanadsko društvo bilo u ekonomskoj i političkoj krizi sa mogućom eskalacijom kriminala, nezaposlenosti i terorizma, rezultati na skali desničarke autoritarnosti značajno povećali. Druga istraživanja otkrivaju da autoritarnost i prijetnja međusobno djeluju na stvaranje predrasuda (Feldman,

2003), pristranog traženja informacija (Lavine, Lodge, Polichak i Taber, 2002), podrške ograničenjima građanskih sloboda (Cohrs, Kielmann, Maes i Moschner, 2005; Kossowska, Trejtowicz, de Lemus, Bukowski, Van Hiel i Goodwin, 2011) i političke netolerancije (Roccatto, Vieno i Russo, 2014). Autoritarnost je u interakciji s percepcijom prijetnje kako bi se povećala podrška antidemokratskim politikama, kao što je povećan nadzor od strane državne vlasti, a tako smanjila podrška ljudskim pravima (Cohrs, Maes, Moschner i Kielmann, 2007; Kossowska i sur., 2011; Hartman i sur., 2020). Prema tome, usred uspona autoritarnosti, ideja demokratije počela je da gubi na vrijednosti.

Autori Russo, Roccatto i Mosso (2019) su istraživali autoritarnost i društvenu prijetnju pri objašnjavanju preferencije za antidemokratske političke sisteme. Proveli su kvaziekperimentalno istraživanje simulirajući izbornu kampanju. Prije uvođenja manipulacije, sudionici su ispunili upitnik osmišljen za procjenu autoritarnih i političkih stavova. Po uvođenju manipulacije, sudionici su se trebali zamisliti kako se vraćaju u Italiju nakon 10 godina provedenih u inostranstvu, dok je u toku nacionalna izborna kampanja. Imali su zadatak steći predodžbu o zemlji i kandidatima kako bi na kraju istraživanja glasali. Sudionici su čitali ili sigurni scenario, koji opisuje Italiju kao jednu od najsigurnijih nacija na svijetu ili scenario sa prijetnjom, opisujući zemlju kao vrlo opasno mjesto s raširenim kriminalom. Na kraju su ispunili upitnik kojim se procijenilo da li podržavaju antidemokratske političke sisteme. Rezultati su pokazali da je sklonost antidemokratskim političkim sistemima potaknuta životom u društveno prijetećem kontekstu i da je direktno povezana s autoritarnošću. Dimenzija konvencionalnosti je imala negativnu povezanost sa zavisnom varijablom u stanju društvene prijetnje. Nadalje, preferencije prema antidemokratskim vrijednostima su pokazane i u studijama koje su ispitivale druge vrste prijetnji. Naprimjer, hijerarhijski regresijski model Roccattoa, Cavazza, Colloca i Russoa (2020) pokazao je da su izloženost koronavirusu i percipirana ekonomska nesigurnost povezani s podrškom antidemokratskim političkim sistemima. Osim toga, u kontekstu terorističkih prijetnji, Dunwoody i Plane (2019) su otkrili da su oni sa višim nivoom autoritarnosti konzervativniji, da će vjerovatnije podržati Donalda Trampa te da će vjerovatnije Meksikance i muslimane doživljavati kao prijeteće. Također su pokazali da su oni s visokim nivoom autoritarnosti i percepcijom prijetnje izvan grupe podržavali antidemokratske politike usmjerene ka vanjskim grupama (kao što je implementacija

muslimanskog registra i profiliranje Meksikanaca), napuštanje vladavine prava odgađanjem izbora i ubrzavanjem deportacije ilegalnih imigranata.

S obzirom na široki dijapazon istraživanja i utvrđenu sveprisutnost utjecaja društvene prijetnje na prihvatanje antidemokratskih vrijednosti u dosadašnjoj literaturi, zanimljivo je da do sada navedeni utjecaji nisu ispitani u bosanskohercegovačkom kontekstu. U skladu s tim, u nastavku ovoga rada će biti razmotrene specifičnosti bosanskohercegovačkog konteksta, s obzirom na teorijsku relevantnost sukoba koji su se desili 90-ih godina prošlog stoljeća.

5. Bosanskohercegovački kontekst

S obzirom na geopolitička kretanja i decenijama dugu eskalaciju situacije u Bosni i Hercegovini, uz destrukcije državnih struktura, zajedničkih perspektiva i demokratskih vrijednosti pa čak i rat u Ukrajini, dolazi do eskalacija separatističkih napetosti u Bosni i Hercegovini, što su neki od razloga istraživanja bosanskohercegovačkog konteksta.

Slučaj koji je ispitan jeste poslijeratna Bosna i Hercegovina sa svojom historijom nedavnog sukoba. Ona je teorijski relevantan kontekst u kojem je ovo istraživanje provedeno. Bosanskohercegovački kontekst je interesantan zbog toga što su ljudi različitog vjerskog i etničkog porijekla nekoliko decenija živjeli zajedno i mirno unutar istog političkog entiteta te su prijeratni međunacionalni odnosi često opisivani kao dobri (Somer 2001; prema Sekulić, Massey, Hodson i 2006). Međutim, poslije rata u Bosni i Hercegovini dominantan obrazac je etnička segregacija (Dyrstad, 2013).

Pojava rata najbolje se može razumjeti u kontekstu prilično brzog raspada Jugoslavije. Godina 1980. se smatra krajem ere bivše Jugoslavije, gdje njene države članice (Slovenija, Hrvatska, Makedonija, Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora) i dvije autonomne pokrajine (Kosovo i Vojvodina) više nisu mogle imati mirne i podnošljive odnose. Započela je privredna i socijalna depresija pa nakon potpune propasti privrede, 1989. godine dolazi do stvaranja napetosti između starih država članica. Nema sumnje da je novi kapitalistički finansijski sistem direktno utjecao na ekonomske politike u Jugoslaviji.

Osim ekonomskih faktora, postojao je politički kaos, gdje su države nastojale povećati svoju političku dominaciju kako bi uspostavile novu nezavisnu državu. Prvi demokratski, višestranački izbori proizveli su etnički orijentisane vlade u Sloveniji i Hrvatskoj koje su ubrzo proglasile nezavisnost od Jugoslavije. Etnički najraznovrsnija republika u zemlji, Bosna i Hercegovina, održala je vlastite višestranačke izbore u novembru 1990. godine. Novoizabrana vlada je čvrsto odlučila slijediti nacionalističke ideologije te odlučno štiti samo svoje nacionalističke interese (Bayraktar, 2021). Izbori u Bosni i Hercegovini 1990. godine rezultirali su pobjedom nacionalističkih stranaka, koje su bile među protagonistima rata u Bosni (Hulsey, 2010). Tvrdili su da zastupaju interese Muslimana, Srba i Hrvata. Sve tri stranke bile su jasno etnonacionalističke i etnoreligijske u svojim ciljevima, budući da su mobilizirale i dalje politizirale etničke identitete (Burg, 1997). Na kraju su etnonacionalističke stranke osvojile čak 74,7% glasova.

Nadalje, kako su bošnjački i hrvatski članovi naredne vlade bili motivisani izjavama Slovenije i Hrvatske i uplašeni stavom Slobodana Miloševića, desio se referendum o nezavisnosti BiH u februaru 1992. godine, na kojem je većina glasača izglasala da želi nezavisnu BiH, ali koji je istovremeno bojkotovao etnički srpsko stanovništvo u zemlji (Bayraktar, 2021). Prema tome, može se reći da je društvena prijetnja imala utjecaj na razvoj događaja u tom periodu.

Nedugo nakon održanog referenduma, u aprilu 1992. godine izbio je rat u Bosni i Hercegovini, koji je trajao četiri godine sve dok NATO snage nisu intervenirale sredinom 1995. godine i konačno okončale sukobe kasnije te godine (Hadžić, Carlson i Travits, 2017). Ukratko, razlozi za sukobe mogu se sažeti kao: vjera, jezik, kultura, nacionalizam i politička dominacija (Bayraktar, 2021). Rat je završen 1995. provedbom Daytonskog mirovnog sporazuma, koji funkcioniše kao ustav nove države Bosne i Hercegovine (Rice, 2017). Provedbu Daytonskog mirovnog sporazuma potaknula je međunarodna zajednica i najviše je bila usmjerena na izbjegavanje novog nasilja (Piacentini, 2018). Umjesto zajedničkog nacionalnog identiteta, naglašava se cjelovitost triju skupina: Bošnjaka, Hrvata i Srba, koji se smatraju konstitutivnim narodima nove države, te su jednaki u statusu, moći i pravima i zastupljeni u svim političkim i upravnim tijelima.

Trenutna situacija u Bosni i Hercegovini ilustruje potrebu razumijevanja utjecaja rata na individualne stavove. Složeni politički sistem koji proizlazi iz Dejtonskog sporazuma osmišljen je kako bi osigurao zaštitu i uključivanje triju glavnih etničkih skupina, ali u praksi također sprječava političke reforme, a etnička pripadnost ostaje najdominantniji rascjep u političkom kontekstu (McMahon i Western , 2009; prema Dyrstad, 2012).

Jedno od objašnjenja učinkovitosti nacionalističke retorike je da ratno etničko nasilje naglašava etničke razlike, prisiljava pojedince da usvoje i učvrste etnički identitet i potiče na povlačenje u etničke zajednice radi zaštite i suočavanja. To se najjasnije ogleda u predizbornim kampanjama pojedinih bosanskohercegovačkih stranaka. Kao najrelevantniji primjer može se izdvojiti ratna i huškačka retorika političara, koji su u medijima i na društvenim mrežama obilježili period prije Općih izbora u Bosni i Hercegovini 2022. godine. U izornoj kampanji 2022. narativ o ugroženosti određene nacije, vjere ili tradicije, kao i u prethodnim izbornim ciklusima bio je najčešći. Ratnom retorikom, prijetnjom i strahom pokušalo se utjecati na emocije straha i na potrebu za sigurnošću. U političkim govorima se najčešće čula potreba za odbranom te da su narodi okruženi neprijateljima, a da su određene političke stranke jedine koje će ponuditi zaštitu. Navedenom svjedoče izjave kandidata Stranke demokratske akcije (SDA) na tribini te političke stranke u kojima su govorili da „skretanje s puta“, tj. napuštanje i neglasanje za SDA, može dovesti do samo jednog mjesta – novih masovnih grobnica. Nadalje, lider Stranke demokratske akcije na skupu krajem jula 2022. rekao je: „Prebrojali smo se. I koliko lovaca imamo i koliko ima mladih ljudi i koliko imamo instruktora na dronovima i tako dalje. Dalje neću, ali evo samo da znate.“ Pored toga, predsjednik Hrvatske seljačke stranke (HSS) proklamovao je 20 dana izborne kampanje da mu je cilj da dijelovi Bosne i Hercegovine budu u sastavu „Banovine Hrvatske“ i da je potrebna radikalizacija situacije u ovoj državi, čime je, nesumnjivo, igrao na kartu izazivanja straha razbijanja države Bosne i Hercegovine, odnosno pripajanja njenih dijelova susjednoj državi. Tako nacionalistička retorika rezultira visokim nivoom kohezije među sunarodnicima i intenzivnim nepovjerenjem prema drugačijima. Kombinacija kohezije unutar grupe i nepovjerenja izvan grupe polarizira političke preferencije birača duž etničkih linija i čini etničke stranke najatraktivnijim kanalima predstavljanja, što znači da se potiče glasanje na temelju etničke pripadnosti, a ne na temelju programskih ili

ideoloških pitanja (Hadžić, Carlson i Travits, 2017). Etnopolitički kontekst izbora u Bosni i Hercegovini značajno utječe na podršku birača nenacionalističkim strankama. (Hulsey, 2010).

Sam proces sukoba pridonosi rastućoj polarizaciji stavova, što zauzvrat može povećati rizik od kontinuirane nestabilnosti, budući da etnička pripadnost postaje glavno organizacijsko načelo politike. Hutchison i Gibler (2007) također pokazuju da teritorijalna prijetnja povećava konformističke stavove i smanjuje političku toleranciju.

6. Pregled istraživanja

Prethodne studije ukazale su na učinak straha i percipirane prijetnje na individualne stavove i ponašanje (Mirisola, Roccato, Russo, Spagna i Vieno, 2013; Russo, Roccato i Mosso, 2019). Prihvatanje antidemokratskih vrijednosti bi se moglo posmatrati kao strategija na koju se ljudi oslanjaju kako bi kompenzirali nedostatak percipirane kontrole koji proizlazi iz društvene prijetnje sigurnosti. S ciljem razumijevanja temeljnih mehanizama koji objašnjavaju odnos između društvene prijetnje i podržavanja antidemokratskih vrijednosti, tek su se nedavno empirijske studije usmjerile na identifikaciju medijatora i moderatora ovog odnosa.

U suštini, autori Torres-Vega, Ruiz i Moya (2021) su analizirali odnos između prijetećeg ekonomskog konteksta i povjerenja u autoritarne ideologije i vođe. U Studiji 2 su pokazali da je percepcija društvenog svijeta kao nepredvidivog i nesigurnog – zbog ekonomske krize – povezana s niskom kontrolom, što je dalje povezano s višim nivoom autoritarnosti i povjerenjem u autoritarne lidere kao strategijom za sticanjem osjećaja kontrole.

Pronalazak ovakvih podataka u potpunosti podržava postulate TKK, te tako još jednom nudi odgovor vezan za antidemokratske vrijednosti, koje pojedincima pomažu da ostvare neke od fundamentalnih potreba, poput smanjenja nepredvidivosti svijeta koji nas okružuje, nesigurnosti i slično (Whiston, Galinsky i Kay, 2015).

Dosadašnja istraživanja pokazala su uglavnom povezanosti ekonomski prijetećeg konteksta ili utjecaje terorističkih prijetnji na prihvatanje antidemokratskih vrijednosti, dok istraživanja koja se bave ispitivanjem utjecaja društvene prijetnje ratom ne postoje. Mi ćemo testirati kakav utjecaj prijetnja ratom ima na podržavanje antidemokratskih vrijednosti, posredstvom psiholoških procesa, u kombinaciji sa individualnim razlikama.

Prema teorijskom modelu kompenzacije kontrole, prijetnja ratom umanjuje osjećaj percipirane kontrole (Kay i Eibach, 2013) i izvjesnosti (Esses, Medianu i Lawson, 2013) te povećava potrebu za traženjem smisla s ciljem kompenzacije kontrole, što bi se u konačnici trebalo ogledati u većoj sklonosti ka prihvatanjem antidemokratskih vrijednosti. Kako bismo odgovorili na ovo pitanje provedene su tri studije. Cilj Studije 1 je bio utvrditi povezanost između društvene prijetnje ratom i prihvatanja autoritarnog političkog lidera. U skladu s ranijim istraživanjima, očekivali smo da će veća percipirana prijetnja ratom biti značajan prediktor većeg podržavanja autoritarnog lidera te da će ovaj odnos biti posredovan promjenama u percepciji globalne neizvjesnosti. Studija 2 je imala za cilj pružiti direktniji test kauzalne uloge prijetnje koristeći eksperimentalni nacrt u kojem je prijetnja ratom bila manipulirana. Prema rezultatima prethodnih istraživanja, očekivali smo da će aktivacije prijetnje ratom utjecati na iskazivanje veće podrške autoritarnom vođi te da će taj efekat biti posredovan odgovarajućim promjenama u percepciji globalne neizvjesnosti. Naposljetku, cilj Studije 3 je bio replicirati i proširiti nalaze Studije 2 ispitujući moderacijsku ulogu individualnih dispozicija vezanih za ličnu potrebu za strukturom. Oslanjajući se na nalaze ranijih studija, očekivali smo da će aktivacija prijetnje ratom voditi ka percepciji veće globalne neizvjesnosti (i slabije lične kontrole) kao i davanju veće podrške autoritarnom političkom lideru te da će ovaj efekat biti posebno izražen kod osobe s dispozicijom visoke lične potrebom za strukturom.

7. Studija 1

Studija 1 imala je za cilj ponuditi preliminarne dokaze o utjecaju socijalne prijetnje ratom u prihvatanju autoritarnih političkih sistema te ispitati potencijalni mehanizam koji posreduje ovaj odnos. U tu svrhu osmišljeno je korelacijsko istraživanje u kojem su sudionici trebali popuniti skale koje su mjerile percepciju prijetnje, percepciju neizvjesnosti i stepen podrške autoritarnom političkom lideru. U skladu s TKK očekivali smo da bi percepcija veće prijetnje trebala biti povezana s većim stepenom podrške autoritarnom političkom lideru te da bi ova relacija trebala biti posredovana varijacijama u percipiranoj globalnoj neizvjesnosti.

7.1. Metodologija

7.1.1. Sudionici

Istraživanju je pristupilo 292 studenta (228 žena, $M_{dobi} = 21.51$, $SD = 2.07$) prvog i drugog ciklusa s 14 organizacionih jedinica Univerziteta u Sarajevu (Filozofski fakultet – 39%, Elektrotehnički fakultet – 14.4%, Građevinski fakultet – 10.3%, Farmaceutski fakultet – 11%, Arhitektonski fakultet – 7.5%, Prirodno-matematički fakultet – 6.2%, Ekonomski fakultet – 3.1%, Pedagoški fakulteti – 3.1%, Fakultet zdravstvenih studija – 1.4%, Saobraćajni fakultet – 0.3%, Mašinski fakultet – 0.3%, Pravni fakultet – 1%, Stomatološki fakultet – 0.3%, Veterinarski fakultet – 2.1%) izjašnjavajući se kao Bošnjaci – 72.9%, Srbi – 0.7%, Hrvati – 3.8%, Ostali – 15.8% i oni koji se nisu izjasnili o svojoj etničkoj pripadnosti – 6.8%. Studenti su dobrovoljno prihvatili sudjelovati u istraživanju.

7.1.2. Procedura i materijali

Istraživanje je provedeno online, putem Google Forms platforme između 28. aprila i 17. maja 2022. godine. Osnovne informacije i link za pristup podijeljeni su putem društvenih mreža (putem Facebook grupa organizacionih jedinica). Nakon unosa osnovnih demografskih podataka koji su se odnosili na dob i spol, sudionici su sukcesivno popunjavali skale koje su se odnosile na glavne mjere.

Percipirana prijetnja ratom. Za mjerenje percipirane prijetnje ratom korištena je skala koja se sastojala od četiri čestice (npr. „Mogućnost ponovnog izbijanja rata

predstavlja realnu prijetnju za Bosnu i Hercegovinu.“ ili „Zabrinut/a sam da bih mogao/la biti izložena ratnim dešavanjima.“; 1=*nimalo*, 7=*u potpunosti*) koje su bile izvedene iz ranijih istraživanja (Greenaway, Winnifred, Louis i Jones, 2014). Za svakog sudionika izračunat je prosjek odgovora na svim česticama, pri čemu su veći skorovi ukazivali na veću percipiranu prijetnju ratom ($\alpha = 0.89$).

Globalna neizvjesnost. Ova skala se sastojala od pet čestica koje su mjerile individualnu percepciju globalne neizvjesnosti u svijetu (npr. „Kada razmišljam o raznim događanjima u svijetu osjećam se zbunjeno.“ ili „U današnje vrijeme sa sigurnošću možemo praviti životne planove.“ ; 1=*nimalo*, 7=*u potpunosti*). Kao u prethodnom slučaju, za svakog sudionika izračunat je prosječan rezultat odgovora na svim česticama, pri čemu veći skorovi ukazuju na veću razinu neizvjesnosti ($\alpha = 0.66$).

Prihvatanje autoritarnog lidera. Za mjerenje ovog konstrukta sudionici su popunjavali skalu koja se sastojala od tri čestice (npr. „Našem narodu bi trebao snažan vođa koji bi mogao donositi odluke bez uvažavanja parlamenta.“ ; 1=*nimalo*, 7=*u potpunosti*) koje su iz ranijih istraživanja (Funke, 2005; Asbrock i Fritsche, 2013; Russo, Roccato i Mosso, 2019) bile prilagođene za upotrebu u bosanskohercegovačkom kontekstu. Ponovo, za svakog sudionika je izračunat prosjek odgovora na svim česticama, pri čemu je veći rezultat ukazivao na veće prihvatanje autoritarnog vođe ($\alpha = 0.72$).

Na kraju upitnika su sudionici trebali navesti etničku pripadnost u svrhu kontrole.

7.2. Rezultati

Za statističku analizu podataka korišten je statistički program SPSS 26. U Tabeli 1 prikazani su rezultati deskriptivne statistike i koeficijenti korelacije između varijabli u istraživanju. Kao što možemo vidjeti, ispitanici su generalno davali odgovore koji globalno ukazuju na percepciju povećanog osjećaja prijetnje i neizvjesnosti kao na i globalnu tendenciju podržavanja autoritarnog lidera što bi se dobrim dijelom moglo pripisati karakteristikama socio-političkog konteksta u kojem je provedeno istraživanje.

Međutim, zbog činjenice da se žene i muškarci razlikuju, kao i neravnomjerne raspodjele u našem istraživanju, postojana je statistički značajna razlika između žena i muškaraca u percepciji prijetnje ratom, $t(292) = 3.44$, $p = .001$. Žene su više percipirale

prijetnju nego muškarci ($M_{\text{žene}} = 4.79$, $SD = 1.65$ vs. $M_{\text{muškarci}} = 3.99$, $SD = 1.6$). Spolna razlika je bila statistički značajna i u percipiranoj globalnoj neizvjesnosti, $t(292) = 3.8$, $p = .001$. Žene su više percipirale neizvjesnost nego muškarci ($M_{\text{žene}} = 5.55$, $SD = .95$ vs. $M_{\text{muškarci}} = 5.04$, $SD = .96$).

Tabela 1

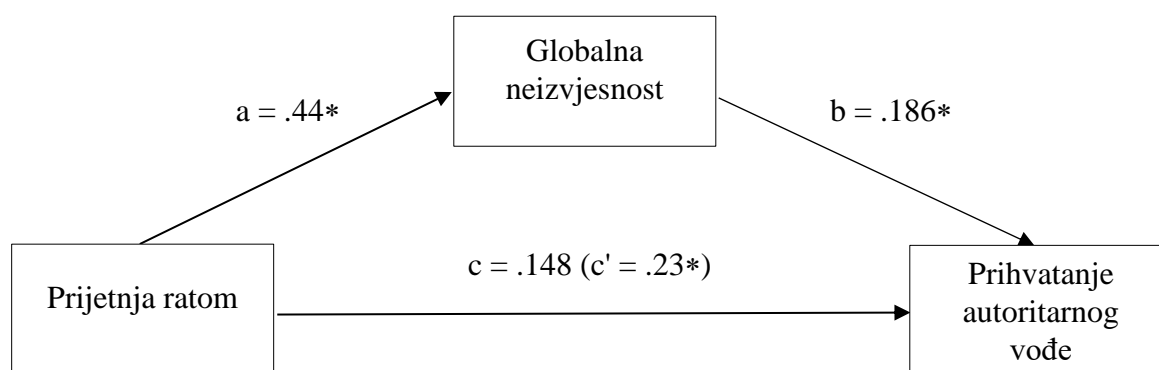
Aritmetičke sredine, standardne devijacije i koeficijenti korelacije varijabli uključenih u istraživanje

Varijable	n	M	SD	1.	2.	3.	4.	5.
1. Spol	292	.22	.41	-				
2. Dob	292	21.51	2.07	.02	-			
3. Prijetnja ratom	292	4.61	1.67	.19**	-.003	-		
4. Neizvjesnost	292	5.44	.97	.22**	.08	.44**	-	
5. Autoritarni lider	292	4.99	1.55	-.08	.06	.23**	.25**	-

** $p < 0.01$.

Nadalje, u skladu s očekivanjima, rezultati su pokazali značajnu pozitivnu korelaciju između sve tri varijable. Kako bismo ispitali medijacijsku ulogu globalne neizvjesnosti u odnosu između percipirane prijetnje ratom i prihvatanja autoritarnog vođe provedena je serija regresijskih analiza u skladu s principima koju zagovaraju Baron i Kenny (1986). Prema ovim autorima, preliminarni uvjeti za test medijacije podrazumijevaju da prediktor (percipirana prijetnja ratom) treba biti značajno povezan sa kriterijskom varijablom (prihvatanje autoritarnog vođe) i s potencijalnim medijatorom (percipirana globalna neizvjesnost). Preostala dva uvjeta podrazumijevaju da bi se povezanost između prediktora (percipirana prijetnja ratom) i kriterijske varijable (prihvatanje autoritarnog vođe) trebala smanjiti nakon statističke kontrole potencijalnog medijatora, dok bi u istom modelu povezanost između medijatora i kriterijske varijable trebala i dalje biti značajna. Standardnim regresijskim analizama utvrđeno je da percipirana

prijetnja ratom značajno predviđa prihvatanje autoritarnog vođe ($\beta = .23, p = .001$) i percipiranu globalnu neizvjesnost ($\beta = .44, p = .001$). Kako bismo testirali ispunjavanje preostala dva uvjeta, provedena je multipla regresijska analiza u kojoj su percipirana prijetnja ratom i globalna neizvjesnost bili simultano uvedeni kao prediktori, a prihvatanje autoritarnog vođe kao kriterijska varijabla. U skladu s očekivanjima, povezanost između prijetnje i prihvatanja autoritarnog vođe nije bila značajna kada je u regresijskom modelu kontrolirana percepcija globalne neizvjesnosti ($\beta = .148, p = .019$). Istovremeno, povezanost između globalne neizvjesnosti i prihvatanja autoritarnog vođe je bila i dalje značajna ($\beta = .186, p = .003$), što jasno ukazuje na postojanje parcijalnog medijacijskog efekta (pogledati Sliku 1) koji je potvrđen i Sobelovim testom ($z = 2.79, p = .005$).

* $p < .05$.

Slika 1. Percepcija globalne neizvjesnosti kao medijator povezanosti između percipirane prijetnje i stepena prihvatanja autoritarnog vođe.

7.3. Diskusija

U skladu s očekivanjima, percipirana prijetnja ratom pokazala se kao značajan prediktor prihvatanja autoritarnog političkog režima: što je percipirana prijetnja ratom bila veća, to su osobe izvještavale o većoj potrebi za preuzimanjem vlasti od strane autoritarnog političkog lidera. Ono što je još važnije, relacija između ove dvije varijable bila je posredovana varijacijama u percepciji globalne neizvjesnosti. Konkretno, veća percipirana prijetnja predviđala je osjećaj veće globalne neizvjesnosti, što je rezultiralo davanjem veće podrške autoritarnom vođi. Dakle, u skladu s ranijim istraživanjima (Mirisola i sur., 2014;

Torres-Vega, Ruiz i Moya, 2021), naši rezultati sugeriraju da prijeteći društveni konteksti u kojima dominira ratna retorika, mogu utjecati na globalnu percepciju svijeta u kojem živimo te na taj način stvoriti pretpostavke za prihvatanje antidemokratskih političkih sistema. Ipak, ove zaključke treba prihvatiti s određenom rezervom. Naime, uzimajući u obzir da je u Studiji 1 korišten korelacijski nacrt u kojem su sve tri varijable mjerene, naši rezultati ne dozvoljavaju izvođenje pouzdanih zaključaka o uzročno-posljedičnoj vezi. Naprimjer, nije isključeno da osobe koje imaju autoritarne predispozicije generalno obraćaju veću pažnju na negativne informacije u svojoj okolini (Dodd i sur. 2012), što se posljedično može odraziti i na povećanje osjećaja prijetnje i neizvjesnosti. Stoga je provedena Studija 2 u kojoj smo pokušali eliminisati nedostatke Studije 1 koristeći eksperimentalni nacrt u kojem je prijetnja ovaj put bila manipulirana.

8. Studija 2

Studija 2 je imala za cilj ponuditi direktniji test o kauzalnoj ulozi prijetnje u prihvatanju antidemokratskih vrijednosti te ispitati potencijalni mehanizam koji posreduje ovaj odnos. Kako bismo odgovorili na ovo pitanje, sudionici su bili po slučaju raspoređeni u jedan od dva eksperimentalna uvjeta koji su simbolizirali anticipaciju prijetnje ratom ili situaciju bez prijetnje, nakon čega je od njih traženo da popune skalu globalne neizvjesnosti te skalu koja je mjerila podršku za preuzimanje vlasti od strane autoritarnog političkog lidera. U skladu s teorijskim postavkama ATF i TKK modela, pretpostavljali smo da bi prijetnja trebala stvoriti kognitivne dispozicije za percepciju veće globalne neizvjesnosti što bi se posljedično trebalo odraziti na veće podržavanje autoritarnog vođe.

8.1. Metodologija

8.1.1. Sudionici

Istraživanju je pristupilo 245 studenta (168 žena, $M_{\text{dobi}} = 21.51$, $SD = 2.87$) prvog, drugog i trećeg ciklusa sa 20 organizacionih jedinica Univerziteta u Sarajevu (Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije – 13%, Mašinski fakultet – 12.1%, Medicinski fakultet – 11.7%, Ekonomski fakultet – 8.1%, Građevinski fakultet – 7.3%,

Arhitektonski fakultet – 5.7%, Elektrotehnički fakultet – 6.5%, Farmaceutski fakultet – 6.1%, Filozofski fakultet – 5.7%, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet – 3.6%, Veterinarski fakultet – 4%, Prirodno-matematički fakultet – 4.5%, Fakultet zdravstvenih studija – 2.8%, Stomatološki fakultet – 2%, Šumarski fakultet – 1.2%, Pravni fakultet – 1.2%, Fakultet za saobraćaj i komunikacije – 0.4%, Fakultet sporta i tjelesnog odgoja – 0.8%, Fakultet političkih nauka – 0.4%, Akademija likovnih umjetnosti – 0.4%), izjašnjavajući se kao Bošnjaci – 78.5%, Srbi – 2.4%, Hrvati – 1.2%, Ostali – 10.5% i oni koji se nisu izjasnili o svojoj etničkoj pripadnosti – 6.5%. Studenti su dobrovoljno prihvatili sudjelovati u istraživanju.

8.1.2. Procedura i materijali

Istraživanje je provedeno online, putem Google Forms platforme između 28. marta i 13. aprila 2023. godine. Osnovne informacije i link za pristup podijeljeni su putem društvenih mreža (putem Facebook grupa organizacionih jedinica). Na samom početku upitnika sudionici su trebali navesti osnovne demografske podatke koji su se odnosili na dob i spol.

U svrhu manipulacije prijetnje sudionici su čitali kratki tekst koji im je bio predstavljen kao isječak novinskog članka objavljenog u prestižnom časopisu *The Guardian*. U *uvjetu prijetnje* tekst je sadržao analize stranih stručnjaka koji su isticali da BiH prolazi kroz najtežu krizu od posljednjeg rata te da zemlji prijete velika opasnost od izbijanja novih oružanih sukoba. U *uvjetu bez prijetnje* radilo se o tekstu jednake dužine koji je isticao prirodne ljepote i turistički potencijal BiH. Na kraju svakog teksta ispitanici su trebali navesti u kojoj mjeri se slažu s navedenim analizama (1=*nimalo*, 7=*u potpunosti*). U svrhu randomizacije eksperimentalnih uvjeta, korišten je Allocate monster softwer, koji vrši automatsku randomizaciju različitih uvjeta.

Nakon odgovarajućih manipulacija, sudionici su popunjavali skalu sačinjenu od osam čestica koje su mjerile trenutno stanje straha i neizvjesnosti: *nervozno*, *zbunjeno*, *konfuzno*, *nesigurno*, *izgubljeno*, *neodlučno*, *uplašeno* i *neugodno*. Za svaku česticu sudionici su trebali naznačiti u kojoj mjeri su osjećali odgovarajuće afektivno ili kognitivno stanje (1=*nimalo*, 7=*u potpunosti*). Kompozitne mjere straha i neizvjesnosti dobivene su računanjem prosjeka odgovora na česticama *nervozno* i *uplašeno* ($r = .74$, $p = .001$) i

zbunjeno, konfuzno, nesigurno, izgubljeno i neodlučno ($\alpha = 0.89$). U oba slučaja, veći skor upućuje na veću razinu straha/neizvjesnosti.

U nastavku, sudionici su sukcesivno popunjavali tri skale koje su se odnosile na percepciju globalne neizvjesnosti (zbog utjecaja na pozdanost skale, u Studiji 2 je izbačena čestica „U današnje vrijeme sa sigurnošću možemo praviti planove“, $\alpha = 0.73$), podržavanje autoritarnog vođe ($\alpha = 0.78$) te skalu percipirane prijetnje ratom ($\alpha = 0.87$) koja je u ovom slučaju uvedena u svrhu dodatne provjere manipulacija (za detaljan opis skala pogledati Studiju 1).

Na kraju upitnika su sudionici trebali navesti etničku pripadnost u svrhu kontrole.

8.2. Rezultati

8.2.1. Provjera manipulacija

Kao što možemo vidjeti u Tabeli 2, sudionici u uvjetu prijetnje su izvještavali o znatno većoj razini straha, $t(243) = -2.96, p = .003$ i neizvjesnosti, $t(243) = -2.88, p = .004$, te su općenito osjećali veću nelagodu $t(243) = -4.95, p = .001$ u odnosu na sudionike u uvjetu bez prijetnje. Nasuprot očekivanjima, efekat manipulacija na percepciju prijetnje od rata nije bio značajan, $t(243) = -.239, p = .811$.

Tabela 2

Aritmetičke sredine i standardne devijacije percipirane prijetnje, straha i neizvjesnosti po eksperimentalnim uvjetima

Varijable	Uvjet sa prijetnjom		Uvjet bez prijetnje	
	M	SD	M	SD
1.Prijetnja ratom	4.13	1.71	4.07	1.6
2.Strah	3.16	1.7	2.57	1.45
3.Neizvjesnost	3.06	1.35	2.55	1.4

8.2.2. Efekat prijetnje na percepciju globalne neizvjesnosti

Rezultati su potvrdili očekivani efekat prijetnje na percepciju globalne neizvjesnosti, $F(1,243) = 4.08$, $p = .045$. Sudionici u uvjetu prijetnje su u većoj mjeri smatrali da je svijet u kojem živimo neizvjestan i nepredvidljiv u odnosu na sudionike u uvjetu bez prijetnje ($M_{prijetnja} = 5.18$, $SD = 1.19$ vs. $M_{bez prijetnje} = 4.87$, $SD = 1.2$).

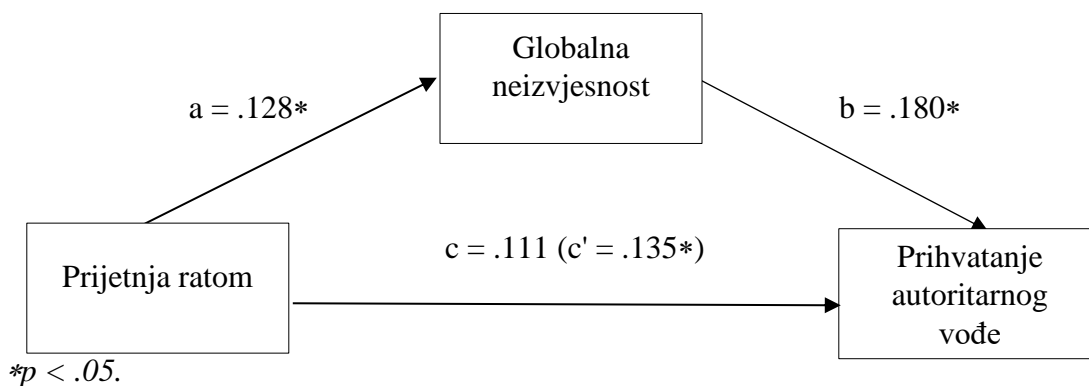
8.2.3. Efekat prijetnje na prihvatanje autoritarnog vođe

Što se tiče naše glavne hipoteze, rezultati su, također, pokazali značajan efekat prijetnje na prihvatanje antidemokratskih vrijednosti, $F(1,243) = 4.48$, $p = .035$. U skladu s očekivanjima, sudionici u uvjetu prijetnje su znatno više podržavali ideju o potrebi preuzimanja vlasti od strane autoritarnog političkog lidera od sudionika u uvjetu bez prijetnje ($M_{prijetnja} = 4.6$, $SD = 1.04$ vs. $M_{bez prijetnje} = 4.29$, $SD = 1.19$).

8.2.4. Globalna neizvjesnost kao medijator utjecaja prijetnje na prihvatanje autoritarnog vođe

Kako bismo testirali medijacijsku ulogu percipirane globalne neizvjesnosti u efektu prijetnje, provedena je serija regresijskih analiza u skladu sa principima koje zagovaraju Baron i Kenny (1986). Kao što je već ranije pokazano, efekat nezavisne varijable (prijetnja ratom) na zavisnu varijablu (prihvatanje autoritarnog vođe) je bio značajan ($\beta = .135$, $p = .035$). Nadalje, efekat nezavisne varijable na potencijalni medijator (percipirana globalna neizvjesnost) je, također, bio značajan ($\beta = .128$, $p = .045$). Prema Baronu i Kennyju (1986) ključni uvjet za konačnu potvrdu medijacije podrazumijeva da efekat nezavisne varijable na zavisnu varijable bude značajno smanjen nakon statističke kontrole potencijalnog medijatora, a da pri tome povezanost između medijatora i zavisne varijable ostane i dalje značajna. Kako bismo odgovorili na ovo pitanje, provedena je multipla regresijska analiza u kojoj su prijetnja ratom i percipirana globalna neizvjesnost bili uvedeni kao prediktori, a stepen prihvatanja autoritarnog vođe kao kriterijska varijabla. U skladu s očekivanjima, nakon što je u regresijskom modelu kontrolirana percipirana globalna neizvjesnost, efekat prijetnje na stepen prihvatanja autoritarnog vođe nije više bio značajan ($\beta = .111$, $p = .079$). Istovremeno, povezanost između globalne neizvjesnosti i prihvatanja autoritarnog vođe je bila i dalje značajna ($\beta = .180$, $p = .005$), što potvrđuje postojanje parcijalnog medijacijskog

efekta (pogledati Sliku 2) koji je naknadno potvrđen i Sobelovim testom ($z = 1.65$, $p = 0.01$).

Slika 2. Percepcija globalne neizvjesnosti kao medijator efekta prijetnje na prihvatanje autoritarnog vođe

8.3. Diskusija

U skladu s očekivanjima, sudionici u uvjetu prijetnje izvještavali su o znatno većoj razini straha i neizvjesnosti u odnosu na sudionike u uvjetu bez prijetnje. Slični rezultati su dobiveni i na mjeri koja se odnosila na percepciju globalne neizvjesnosti, pri čemu su sudionici u uvjetu prijetnje imali znatno snažnije uvjerenje da je svijet u kojem žive haotično i nepredvidljivo mjesto. Što se tiče naše glavne hipoteze, rezultati su potvrdili efekat prijetnje na prihvatanje antidemokratskih vrijednosti. U skladu s očekivanjima, sudionici u uvjetu prijetnje su davali znatno veću podršku dolasku na vlast autoritarnog političkog lidera u poređenju sa sudionicima u uvjetu bez prijetnje. Nadalje, ovaj efekat prijetnje bio je u potpunosti posredovan promjenama u percepciji globalne neizvjesnosti. Drugim riječima, aktivacija prijetnje utjecala je na povećanje percepcije globalne neizvjesnosti, što je posljedično vodilo ka davanju veće podrške autoritarnom političkom lideru. Zaključno, možemo reći da Studija 2 replicira rezultate Studije 1, pružajući eksperimentalnu potvrdu o potencijalnom utjecaju društvene prijetnje na prihvatanje antidemokratskih vrijednosti. Međutim, posmatrajući rezultate Studije 1 i 2, primjećujemo da nedostaje jedan važan empirijski dio: epistemički motiv, koji igra ključnu ulogu u načinu na koji osobe procesiraju informacije, donose odluke i oblikuju svoje stavove. Nedvojbeno, istraživanja pokazuju kako su u pozadini misaonih procesa načini razmišljanja i

dispozicijski motivi koji oblikuju ono u šta pojedinci vjeruju (npr. Kimmelmeier, 2010). Prema tome, dublji kognitivno-motivacijski procesi su u pozadini kompenzacijskih strategija. Naprimjer, prema TKK situaciju, u kojoj je pojedinac izložen prijetnji, smatra averzivnom prije svega zato što narušava epistemička uvjerenja o neslučajnosti svijeta (Whitson i Galinsky, 2008; Kay i sur., 2009; Landau, Kay i Whitson, 2015) s obzirom na to da je primarni psihološki motiv potreba da se svijet percipira uređenim, struktuiranim i predvidljivim – odnosno struktura (Kay i sur., 2008; Landau, Kay i Whitson, 2015). Tada su osobe motivirane za uspostavljanjem osjećaja reda, jasnoće i strukture u svojoj okolini, naročito kada se suočavaju s neizvjesnošću. Stoga je provedena Studija 3 u kojoj smo pokušali staviti u odnos potrebu za strukturom.

9. Studija 3

Studija 3 je imala za cilj proširiti rezultate Studije 2 te pružiti dodatni test postavki TKK uzimajući u obzir individualne faktore koji potencijalno moderiraju utjecaj prijetnje na prihvatanje autoritarnog političkog lidera. S tim u vezi, konstrukt lične potrebe za strukturom (LPS) čini se posebno relevantnim budući da je najbliži onome kako TKK definira strukturu: LPS se može definirati kao potreba za jednostavnim, jasnim, predvidljivim i dosljednim tumačenjima svijeta, kako bi se olakšalo snalaženje kroz složene realnosti (Landau, Kay i Whitson, 2015; Neuberg i Newsom, 1993). Pretpostavimo li da je traženje strukture elementarni motiv u osnovi kompenzacijskih procesa (Kay i sur., 2008; Landau, Kay i Whitson, 2015) onda bi težnja ka uređenosti i jasnoći (koja se simbolično manifestira kroz prihvatanje autoritarnih političkih figura) trebala biti posebno izražena kod osoba s visokom dispozicijom LPS. Kako bismo odgovorili na ovo pitanje, u Studiji 3 smo replicirali nacrt Studije 2 koji je uključivao klasične uvjete prijetnje ratom i bez prijetnje. Prije odgovarajućih eksperimentalnih manipulacija svi sudionici popunjavali su skalu LPS na osnovu čega su formirane grupe osoba s dispozicijama niske odnosno visoke LPS. U skladu s rezultatima Studije 2 i teorijskim postavkama ATF i TKK modela, pretpostavljali smo da bi indukcija prijetnje trebala stvoriti kognitivne dispozicije za veće podržavanje autoritarnog političkog lidera u odnosu na uvjet bez prijetnje, te da bi ovaj efekat trebao biti posebno izražen kod osoba s dispozicijom visoke LPS.

9.1. Metodologija

9.1.1. Sudionici

Istraživanju je pristupilo 214 studenta (167 žena, $M_{dobi} = 21.87$, $SD = 2.8$) prvog i drugog ciklusa sa 20 organizacionih jedinica Univerziteta u Sarajevu (Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije – 0.5%, Mašinski fakultet – 6.6%, Medicinski fakultet – 9.4%, Ekonomski fakultet – 13.1 %, Arhitektonski fakultet – 4.7%, Elektrotehnički fakultet – 6.1%, Farmaceutski fakultet – 3.3 %, Filozofski fakultet – 34.7%, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet – 0.5%, Veterinarski fakultet – %, Prirodno-matematički fakultet – 4.2%, Fakultet zdravstvenih studija – 2.3%, Stomatološki fakultet – 1.4%, Šumarski fakultet – 1.9%, Pravni fakultet – 1.9%, Fakultet za saobraćaj i komunikacije – 0.9%, Pedagoški fakultet – 0.9%, Fakultet sporta i tjelesnog odgoja – 0.5%, Fakultet političkih nauka – 4.2%, Akademija likovnih umjetnosti – 0.5%), organizacione jedinice Univerziteta u Zenici (Islamski pedagoški fakultet – 0.5%), International University of Sarajevo - 0.5% i Sarajevo School of Science and Technology – 0.5%, izjašnjavajući se kao Bošnjaci – 84.4%, Srbi – 1.4%, Hrvati – 2.8%, Ostali – 10.3%. Studenti su dobrovoljno prihvatili sudjelovati u istraživanju.

9.1.2. Procedura i materijali

Istraživanje je provedeno online, putem Google Forms platforme između 1. juna i 13. jula 2023. godine. Osnovne informacije i link za pristup podijeljeni su putem društvenih mreža (putem Facebook grupa organizacionih jedinica).

Potreba za strukturom. Na samom početku online upitnika sudionici su popunjavali skalu koja se sastojala od 12 čestica, koje su mjerile ličnu potrebu za strukturom (LPS; npr. „Uživam u jasnom i strukturiranom načinu života.“ ili „Neugodno mi je kada pravila situacije nisu jasna.“ ; 1=*nimalo*, 7=*u potpunosti*), koje su bile izvedene iz istraživanja; Neuberg i Newsom, 1993). Za svakog sudionika izračunat je prosječan rezultat odgovora na svim česticama, pri čemu veći skorovi ukazuju na veću razinu LPS ($\alpha = .82$).

Manipulacija prijetnje. Za indukciju prijetnje korištena ista metoda kao u Studiji 2 uz par izmjena koje su se odnosile na poboljšanje kvalitete teksta (za više detalja pogledati Prilog).

Nakon odgovarajućih manipulacija, sudionici su popunjavali skalu od 12 pridjeva koji su mjerili trenutni doživljaj straha, neizvjesnosti i kontrole: *zabrinuto, zbunjeno, ranjivo, bespomoćno, neodlučno, izgubljeno, beznadežno, poraženo, očajno, konfuzno, nesigurno, uplašeno*. Za svaku česticu sudionici su trebali naznačiti u kojoj mjeri su osjećali odgovarajuće afektivno ili kognitivno stanje (1=*nimalo*, 7=*u potpunosti*). Kompozitne mjere straha, neizvjesnosti i kontrole dobivene su računanjem prosjeka odgovora na česticama *zabrinuto* i *uplašeno* ($\alpha = .76$); *zbunjeno, konfuzno, nesigurno, izgubljeno* i *neodlučno* ($\alpha = .88$); *beznadežno, poraženo, bespomoćno, očajno* i *ranjivo* ($\alpha = .90$). U svim slučajevima, veći rezultat upućuje na veću razinu straha, neizvjesnosti i kontrole.

U nastavku, sudionici su sukcesivno popunjavali skale koje su se odnosile na percepciju globalne neizvjesnosti i kontrole, podržavanje autoritarnog lidera te skalu koja je mjerila percepcije prijetnje ratom i koja je po uzoru na Studiju 2 uvedena u svrhu dodatne provjere manipulacija.

Percepcija globalne neizvjesnosti. U ovom slučaju korištena je ista skala kao u Studiji 1 i 2 ($\alpha = .68$).

Percepcija globalne kontrole. Ova skala se sastojala od četiri čestice koje su mjerile percepciju globalne kontrole (npr. „Imam osjećaj da ne kontrolišem većinu stvari koje se dešavaju u mom životu.“ ili „Stvari koje se događaju u životima ljudi su u većini slučajeva rezultat dobre ili loše sreće“ ; 1=*nimalo*, 7=*u potpunosti*), koje su bile izvedene iz istraživanja (Kay i sur. 2008). Za svakog sudionika izračunat je prosječan rezultat odgovora na svim česticama, pri čemu veći skorovi ukazuju na percepciju veće kontrole ($\alpha = .44$).

Podržavanje autoritarnog lidera. Za mjerenje podrške autoritarnom lideru korištena je ista skala kao u Studiji 2 u koju su dodane još dvije čestice („Našem narodu treba jedan strog i pravedan lider koji će nadzirati sve procese u zemlji.“ i „Na vlast u Bosni i Hercegovini bi trebao doći neko ko će imati hrabrost da se otvoreno suprotstavi svima koji rade protiv naše zemlje.“ ; 1=*nimalo*, 7=*u potpunosti*). Analize pouzdanosti su pokazale visok stepen unutarnje konzistentnosti skale ($\alpha = .77$).

Na kraju upitnika su sudionici trebali navesti sociodemografske podatke koji su se odnosili na spol, dob, obrazovanje roditelja, finansijsku situaciju i etničku pripadnost te socio-političku orijentaciju.

9.2. Rezultati

9.2.1. Provjera manipulacija

Strah. Glavni efekat Prijetnje je bio značajan, $F(1,208) = 10.06, p = .002$. U skladu s očekivanjima, sudionici u uvjetu prijetnje su izvještavali o znatno većoj razini straha u odnosu na sudionike u uvjetu bez prijetnje ($M_{prijetnja} = 3.99, SD = 1.69$ vs. $M_{bez\ prijetnje} = 3.26, SD = 1.66$). Glavni efekat LPS je, također, bio značajan, $F(1,208) = 4.46, p = .036$. Sudionici s dispozicijom visoke LPS su osjećali znatno veću razinu straha nego sudionici s niskom LPS ($M_{visoka} = 3.91, SD = 1.71$ vs. $M_{niska} = 3.33, SD = 1.63$). Interakcija (Prijetnja) x (LPS) nije bila značajna, $F(1,208) < 1$.

Trenutni osjećaj neizvjesnosti. Nasuprot očekivanjima, glavni efekat Prijetnje nije bio značajan, $F(1,208) = 1.58, p = .210$. Što se tiče glavnog efekta LPS, sudionici s dispozicijom visoke LPS izvještavali su o višoj razini trenutne neizvjesnosti od sudionika s niskom LPS ($M_{visoka} = 3.45, SD = 1.63$ vs. $M_{niska} = 2.98, SD = 1.46, F(1,208) = 4.02, p = .046$). Interakcija (Prijetnja) x (LPS) nije bila značajna $F < 1$.

Trenutni osjećaj kontrole. Glavni efekat Prijetnje je bio značajan, $F(1,208) = 5.57, p = .019$. Sudionici koji su bili izloženi indukciji prijetnje su imali znatno niži trenutni osjećaj kontrole u odnosu na uvjet bez prijetnje ($M_{prijetnja} = 2.94, SD = 1.54$ vs. $M_{bez\ prijetnje} = 2.42, SD = 1.54$). Glavni efekat LPS, kao ni interakcija (Prijetnja) x (LPS), nisu bili značajni ($F(1,208) = 2.74, p = .100; F < 1$).

Percipirana prijetnja ratom. Glavni efekti Prijetnje i LPS nisu bili značajni, $F(1,208) < 1$. Interakcija (Prijetnja) x (LPS) je bila značajna, $F(1,208) = 3.99, p = .047$. Kao što možemo vidjeti u Tabeli 3, percipirana prijetnja ratom je bila veća u uvjetu prijetnje (u odnosu na uvjet bez prijetnje), ali samo u slučaju sudionika s dispozicijom niske LPS, $F(1,113) = 4.68, p = .033$ (dispozicija visoke LPS: $F < 1$).

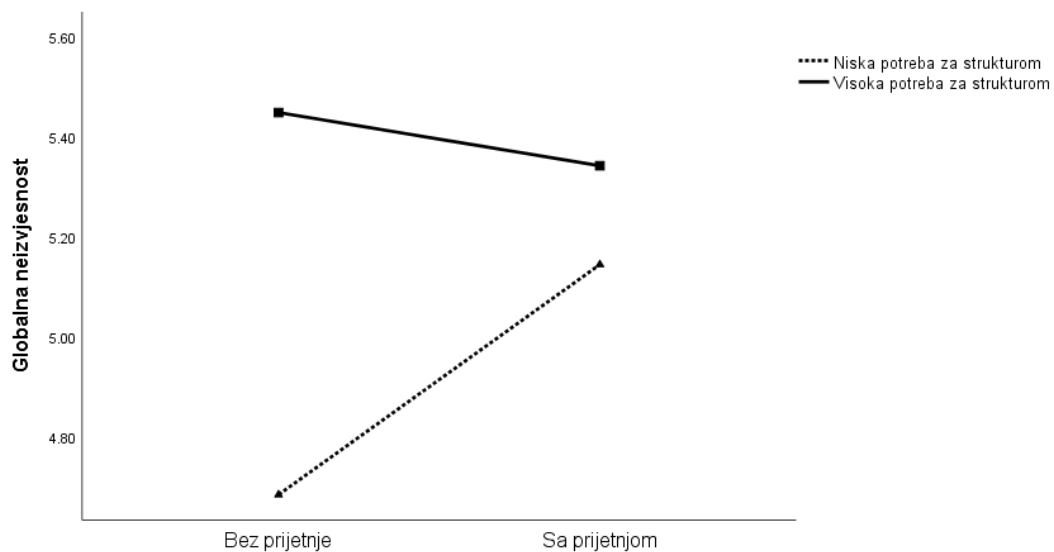
Tabela 3

Aritmetičke sredine i standardne devijacije percipirane prijetnje, straha, neizvjesnosti i kontrole po eksperimentalnim uvjetima

Varijable	Uvjet bez prijetnje				Uvjet sa prijetnjom			
	Niska LPS		Visoka LPS		Niska LPS		Visoka LPS	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
1.Prijetnja ratom	3.88	1.64	4.61	1.64	4.51	1.53	4.33	1.77
2.Strah	2.95	1.54	3.56	1.77	3.71	1.72	4.26	1.65
3.Neizvjesnost	2.79	1.55	3.36	1.77	3.16	1.36	3.53	1.49
4.Kontrola	2.12	1.48	2.72	1.6	2.82	1.54	3.05	1.54

9.2.2. Prijetnja, LPS i globalna neizvjesnost

Nasuprot očekivanjima, glavni efekat prijetnje nije bio značajan ($M_{prijetnja} = 5.25$, $SD = 1.01$ vs. $M_{bez prijetnje} = 4.99$, $SD = 1.19$, $F(1,208) = 1.54$, $p = .216$). Što se tiče glavnog efekta LPS, osobe s dispozicijom visoke LPS su izvještavale o većoj razini globalne neizvjesnosti nego osobe s niskom LPS ($M_{visoka} = 5.44$, $SD = 1.14$ vs. $M_{niska} = 4.88$, $SD = 1$, $F(1,208) = 10.99$, $p = .001$). Interakcija 2 (Prijetnja) x 2 (LPS) je bila značajna, $F(1,208) = 3.95$, $p = .048$. Nasuprot očekivanjima, prijetnja je vodila ka percepciji znatno veće globalne neizvjesnosti ($M_{prijetnja} = 5.12$, $SD = .97$ vs. $M_{bez prijetnje} = 4.63$, $SD = 1.03$, $F(1,113) = 6.603$, $p = .011$), ali samo u slučaju sudionika s dispozicijom niske LPS, dok kod sudionika s visokom LPS ova razlika nije bila značajna ($M_{prijetnja} = 5.39$, $SD = 1.04$ vs. $M_{bez prijetnje} = 5.49$, $SD = 1.23$, $F(1,93) = .226$, $p = .635$).

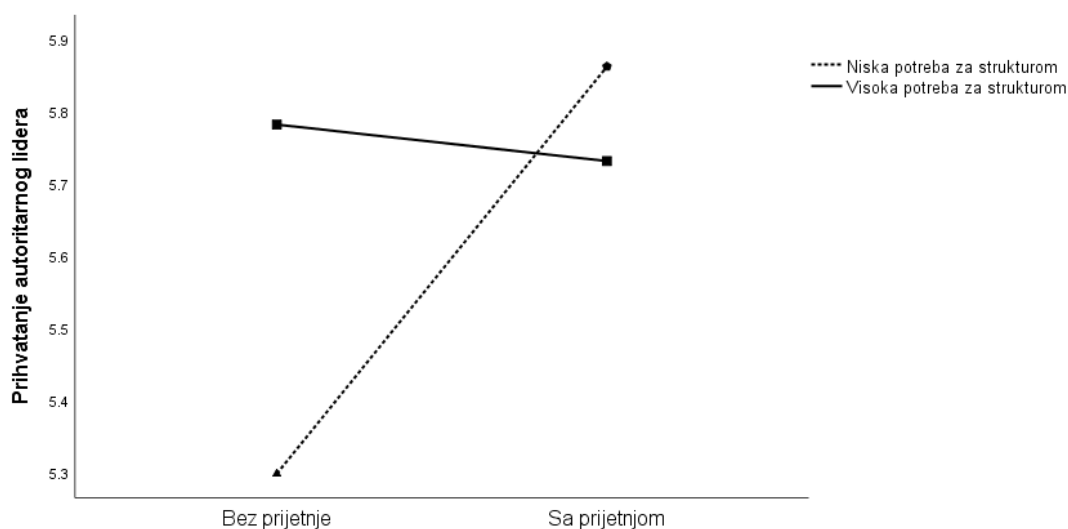
Slika 3. Percepcija globalne neizvjesnosti u ovisnosti od LPS i manipulirane prijetnje

9.2.3. Prijetnja, LPS i percipirana kontrola

Glavni efekti prijetnje i LPS (Prijetnja: $M_{prijetnja} = 3.85$, $SD = 1.03$ vs. $M_{bez\ prijetnje} = 3.94$, $SD = .99$, $F(1,208) < 1$; LPS: $M_{visoka} = 3.82$, $SD = 1.11$ vs. $M_{niska} = 3.96$, $SD = 0.93$, $F(1,208) = 1.51$, $p = .229$) kao ni interakcija između ove dvije varijable nisu bili značajni, $F(1,208) < 1$.

9.2.4. Prijetnja, LPS i prihvatanje autoritarnog lidera

Glavni efekat Prijetnje je bio marginalan, $F(1,208) = 2.86, p = .092$. U skladu s očekivanjima, sudionici u uvjetu prijetnje su težili ka većem prihvataju autoritarnog vođe u odnosu na sudionike u kontrolnoj grupi ($M_{prijetnja} = 5.78, SD = 1.03$ vs. $M_{bez\ prijetnje} = 5.52, SD = 1.21$). Glavni efekat LPS nije bio značajan ($M_{visoka} = 5.73, SD = 1.18$ vs. $M_{niska} = 5.6, SD = 1.06, F(1,208) = 1.31, p = .25$) dok je interakcija 2 (Prijetnja) x 2 (LPS) bila značajna, $F(1,208) = 4.11, p = .044$. Kao što možemo vidjeti na Slici 4, sudionici s niskom dispozicijom LPS su davali veću podršku autoritarnom lideru u uvjetu prijetnje nego u uvjetu bez prijetnje ($M_{prijetnja} = 5.86, SD = .94$ vs. $M_{bez\ prijetnje} = 5.34, SD = 1.17, F(1,113) = 8.302, p = .005$), dok kod sudionika s visokom dispozicijom LPS ova razlika nije bila značajna ($M_{prijetnja} = 5.7, SD = 1.13$ vs. $M_{bez\ prijetnje} = 5.76, SD = 1.23, F(1,93) = .041, p = .839$).

Slika 4. Prihvatanje autoritarnog lidera u ovisnosti od LPS i manipulirane prijetnje

9.3. Diskusija

U skladu s očekivanjima, sudionici u uvjetu prijetnje su izvještavali o znatno većoj razini straha i o većem nedostatku trenutne kontrole u odnosu na sudionike u uvjetu bez prijetnje. Kao u Studiji 2, eksperimentalna manipulacija nije imala efekat na percepciju prijetnje ratom, ali je interakcija (Prijetnja) x (LPS) bila značajna. Nasuprot očekivanjima, subjektivni doživljaj prijetnje od mogućeg oružanog sukoba bio je znatno veći u uvjetu prijetnje u odnosu na uvjet bez prijetnje, ali samo kod sudionika s dispozicijom niske LPS. Slični rezultati dobiveni su i na mjeri koja se odnosila na percepciju globalne neizvjesnosti. Percepcija globalne neizvjesnosti bila je znatno veća u uvjetu prijetnje u odnosu na uvjet bez prijetnje, pri čemu je ova razlika bila značajna isključivo kod sudionika da dispozicijom niske LPS. Što se tiče naše glavne hipoteze, Prijetnja nije imala direktni efekat na podržavanje autoritarnog političkog lidera, ali je interakcija (Prijetnja) x (LPS) bila značajna. U skladu s obrascem prethodnih nalaza, autoritarni lider dobivao je znatno veću podršku u uvjetu prijetnje nego u uvjetu bez prijetnje, s tim da je ovaj efekat bi značajan samo u slučaju sudionika s dispozicijom niske LPS. Takav nalaz je moguće objasniti Oesterreichovom (2005) konceptualizacijom autoritarne reakcije kao bijega u sigurnost, osnovne reakcije svih ljudskih bića, koji pretpostavlja da povećanje RWA služi odbrambenoj funkciji od osjećaja lične ranjivosti. Osobe s niskom LPS često su manje sklone tražiti strogu kontrolu i strukturu u svojem okruženju (Neuberg i Newsom, 1993). Međutim, u situacijama kada se percipira neizvjesnost u okolini, čak i ove osobe mogu osjetiti nesigurnost i pokušavaju se nositi sa prijetnjom podržavajući autoritarnog vođu, postajući sličniji osobama s visokom LPS dok osobe s visokom LPS obično pokazuju konzistentno ponašanje i preferencije pa, prema tome, i bez obzira na to da li su u prijetećem kontekstu ili ne, jednako podržavaju autoritarnog lidera. Njihova potreba za strukturom je inherentna i neće se dramatično mijenjati u ovisnosti od prisustva ili odsustva prijetnje. Štaviše, slični nalazi su dobiveni u istraživanju Mirisole i sur. (2014) u kojem su pokazali da percipirana društvena prijetnja dovodi do povećanja RWA među osobama s niskom RWA, ali ne i među osobama s visokom RWA. Iako RWA i LPS nisu sinonimi; LPS je specificiran kao konstrukt koji se nalazi u pozadini autoritarnih stavova, odnosno kao konstrukt koji je u pozitivnoj korelaciji sa RWA (Jugert, Cohrs i Duckitt, 2009). Tako su rezultati pokazali da se RWA može smatrati odgovorom ljudi s niskom RWA (koji

imaju tendenciju za niskom LPS) na prijeteće vanjske okolnosti koje smanjuju percepciju kontrole. Prema tome, naši rezultati pokazuju da doživljavanje prijeteće situacije može smanjiti razlike između osoba s niskom i visokom LPS.

10. Generalna diskusija

Preuzimanje vlasti od strane političkih vođa s izraženim autoritarnim stilom zabrinjavajuća je promjena u društvenom i političkom scenariju posljednjih godina, a jedan od značajnijih rezultata istraživanja socio-političkih stavova jeste da karakteristike konteksta mogu oblikovati podršku demokratiji (Davis i Silver, 2004). Kroz tri studije pružen je detaljan uvid u determinante prihvatanja antidemokratskih vrijednosti na bosanskohercegovačkom uzorku. Broj psiholoških istraživanja koja se u Bosni i Hercegovini bave temom društvene prijetnje je vrlo nizak te su komponente i osnove posljedica utjecaja premalo istražene na ovim prostorima. Osnovna ideja ovog istraživanja bila je, prema teorijskim postavkama TKK modela, testirati utjecaj prijetnje ratom na podržavanje antidemokratskih vrijednosti preko psiholoških procesa, uključujući i individualne razlike. U skladu s rezultatima prethodnih istraživanja (npr., Mirisola i sur., 2014; Torres-Vega, Ruiz i Moya, 2021), Studija 1 pokazala je da veća percipirana prijetnja predviđa osjećaj veće globalne neizvjesnosti, što je rezultiralo davanjem veće podrške autoritarnom vođi. Nadalje, Studija 2 je dala uvid u uzročno-posljedični odnos između društvene prijetnje ratom i davanja podrške preuzimanju vlasti od strane autoritarnog lidera, koji je posredovan varijacijama u percipiranoj globalnoj neizvjesnosti. Direktna manipulacija prijetnje ratom utjecala je na povećanje percepcije globalne neizvjesnosti, što je posljedično vodilo ka iskazivanju veće podrške autoritarnom političkom lideru. Studija 3 je proširila testiranje efekta društvene prijetnje ratom na prihvatanje antidemokratskih vrijednosti u ovisnosti od individualnih razlika. Naime, pokazalo se da prijeteći kontekst u ovisnosti od razine LPS djeluje na podržavanje dolaska na vlast autoritarnog vođe: Osobe s niskom LPS više podržavaju autoritarnog vođu kada se nalaze u ratom prijetećem kontekstu dok kod osoba s visokom LPS ne postoji značajna razlika između situacije s prijetnjom ratom i situacije bez prijetnje. Dakle, naši rezultati ne podržavaju ideju da je prihvatanje antidemokratskih vrijednosti posljedica prijetnje ratom, primarno među osobama s visokom

LPS (npr. Noordewier i Rutjens, 2021; Wichman, 2012). Štaviše, naši rezultati sugeriraju da je iskazivanje podrške autoritarnom vođi u prijetećoj situaciji značajno, isključivo za osobe s niskom LPS. Pretpostavka dobivenih rezultata se može odnositi na objašnjenje da ljudi s niskom LPS mogu biti fleksibilniji i prilagodljiviji u svojem razmišljanju i stavovima. Dakle, za vrijeme prijetnje ratom mogli bi biti otvoreni za razmatranje niza odgovora, uključujući podršku autoritarnom vođi ako vjeruju da ovaj lider može osigurati stabilnost tokom krize. Njihova spremnost da prihvate promjene i alternativne pristupe bi mogla povećati vjerovatnoću da podrže snažnog lidera u nesigurnim i neizvjesnim vremenima, tj. tako što postaju sličniji osobama s visokom LPS. Uzeti zajedno, naši rezultati podržavaju pretpostavke prema kojima se manipulacijom društvene prijetnje utječe na veće izražavanje podrške antidemokratskim vrijednostima (npr., Russo, Roccato i Mosso, 2019) preko percepcije neizvjesnog pogleda na svijet (npr., Torres-Vega, Ruiz i Moya, 2021) uz moderirani efekat LPS, gdje je prihvatanje antidemokratskih vrijednosti u prijetećoj situaciji značajno samo za osobe s niskom LPS.

Pokazani utjecaj prijetnje ratom na podržavanje preuzimanja vlasti od strane autoritarnog lidera je najznačajniji teorijski doprinos našeg istraživanja. Naime, dosadašnje studije su uglavnom istraživale terorističke i ekonomske prijetnje (npr. Asbrock i Fritsche, 2013; Torres-Vega, Ruiz i Moya, 2021) i autoritarne reakcije. Ustanovili smo da je odnos prijetnje na podržavanje autoritarnog vođe direktan i pokazali smo koji su psihološki procesi u pozadini ovog odnosa. U skladu sa prijašnjim studijama u kojima je pronađeno da prijetnja ima drugačiji utjecaj na osobe s visokom i niskom RWA (npr., Russo, Mirisola, Roccato, 2014), mi smo dokazali da je ovaj obrazac prisutan i kod LPS. Naši nalazi produbljuju shvatanje o povezanim karakteristikama pojedinaca i situacije koje mogu imati konsekvence u društvenom i političkom životu.

Kada je riječ o široj slici, rezultati ovog istraživanja pružaju vrijedan uvid u bosanskohercegovački socio-politički kontekst, s obzirom na historiju konflikta u regiji i osjetljivu političku dinamiku. Dobijeni podaci bi se mogli iskoristiti pri objašnjenju zašto prijetnja ratom i podržavanje antidemokratskih vrijednosti mogu biti duboko povezani u političkom kontekstu Bosne i Hercegovine. Ovi faktori mogu zajedno stvoriti okruženje koje potencijalno narušava demokratske procese.

Važnu ulogu igraju političke vođe koje interpretiraju političku stvarnost tako da pojedinci postaju poslušno tijelo koje legitimizira njihove postupke (Murati, Ahmeti, Kllokoqi i Konjufca, 2007). Najjednostavniji način da se ovo postigne jeste zastrašivanje ratom što, kako smo pokazali, povećava podržavanje autoritarnog lidera. Osim skretanja pažnje s bitnih socioekonomskih problema na priču o eventualnim sukobima, ovaj proces omogućava političarima da se biračima nametnu kao zaštitnici, odnosno da prikažu sebe kao osobe, koje su sposobne prevazići krizu.

Naše istraživanje pokazuje kako ipak postoji prilika da se kroz ukazivanje na određene aspekte društvene prijetnje povрати povjerenje u demokratske vrijednosti. Ključno je raditi na informiranju građana o stvarnim rizicima. U složenom kontekstu, kakav je bosanskohercegovački, važno je promicati demokratske procese kako bi se spriječila eskalacija napetosti i podržavanje preuzimanja vlasti od strane autoritarnih lidera. Jačanje demokratskog obrazovanja može pomoći građanima da razumiju vrijednost demokratskih procesa. To može pomoći u osnaživanju građana da kritički razmišljaju i prepoznaju manipulacije.

Prednosti naše studije podrazumijevaju korištenje eksperimentalne istraživačke metode što omogućava donošenje kauzalnih zaključaka i otklanjanje utjecaja konfundirajućih varijabli na zavisnu varijablu – prihvatanje antidemokratskih vrijednosti. S druge strane, nedostaci ove studije odnose se na zavisnu varijablu s obzirom na to da smo opisali samo jednog autoritarnog vođu. Iz tog razloga nismo uspjeli utvrditi podržavaju li sudionici koji percipiraju veću prijetnju ratom više autoritarnog vođu nego demokratskog. Buduće studije trebale bi uporediti oba stila političkog vođstva kako bi se donijeli zaključci o razlozima zašto pojedinci vjeruju autoritarnim naspram demokratskih vođa.

Drugi nedostatak naše studije se odnosi na skalu koja je korištena, odnosno njenu pouzdanost. Uobičajena vrijednost koja se uzima kao donja granica pouzdanosti mjernog instrumenta je .70 (Lance, Butts i Michels, 2006). Prema tom kriteriju, problematičan instrument u našem istraživanju je skala percipiranog nedostatka kontrole čiji koeficijent pouzdanosti Cronbach-alfa iznosi $\alpha = 0.44$. Spomenuti kriterij od 0.70 je skromna i dostatna pouzdanost tek za početne faze istraživanja (Lance, Butts i Michels, 2006). Za temeljna istraživanja predlaže se najniža prihvatljiva pouzdanost od 0.90, a za primijenjena

istraživanja čak i 0.95, kao najniži standard. Prema ovome kriteriju, moguće je da je pouzdanost skale percipiranog nedostatka kontrole u nekoj mjeri utjecala na dobivene rezultate pa je preporučljivo da se u budućim istraživanjima obrati pažnja na pouzdanost mjernog instrumenta.

Za buduće studije koje budu ispitivale utjecaj prijetnje na prihvatanje antidemokratskih vrijednosti preporuke se mogu odnositi na provedbu longitudinalne studije kako bi se promatrale promjene u stavovima i ponašanju pojedinaca tokom vremena kao odgovor na različite razine društvene prijetnje. To bi moglo pomoći da se razumije vremenska dinamiku podrške autoritarnim vođama i kako na nju utječu promjenjive okolnosti. Nadalje, potrebno je pribaviti heterogeniji uzorak po pitanju demografskih karakteristika zato što je pokazano da neke karakteristike mogu moderirati efekte prijetnje. Naprimjer, prethodne studije pokazale su da su ljudi s niskim socioekonomskim statusom osjetljiviji i/ili pažljiviji na prijetnje od ljudi s visokim socioekonomskim statusom (npr, Kraus i sur., 2012), dok su druge studije pokazale da žene izvještavaju o većem strahu od percipirane prijetnje (npr., Alsharawy, Spoon, Smith, Ball, 2021). Također, zbog nedovoljno visoke pouzdanosti neophodno je revidirati i same instrumente korištene u našem istraživanju. Buduća istraživanja bi trebala ispitati dodatne posredničke faktore koji potencijalno mogu povezivati društvenu prijetnju s podrškom autoritarnom vođi, naprimjer istražiti uloge emocija, grupnog identiteta, kognitivnih procesa i društvenih normi, što bi moglo pružiti sveobuhvatnije razumijevanje ovog odnosa i moglo doprinijeti razvoju složenijeg teorijskog okvira za objašnjavanje ponašanja u vremenima krize. Prema tome, ispitivanje kako društvena prijetnja izaziva određene emocionalne reakcije (kao što su: strah, anksioznost, bijes ili osjećaj nesigurnosti) koje mogu motivirati podršku autoritarnim liderima može osvijetliti mehanizme koji leže u osnovi ove veze. Osim uloge emocija, grupni identitet i pripadnost određenoj socijalnoj grupi mogu igrati važnu ulogu u političkom ponašanju. Ispitivanje kako društvena prijetnja utječe na percepciju grupnih identiteta i kako to može utjecati na podršku autoritarnim liderima može biti relevantno za razumijevanje dinamike političkog ponašanja. Nadalje, ispitivanje kognitivnih procesa kao što su tumačenje informacija i procesiranje novih podataka u kontekstu društvene prijetnje može doprinijeti razumijevanju davanja podrške autoritarnim liderima. Na kraju, kako ovi

različiti faktori međusobno interferiraju u prijetećem kontekstu može pomoći u identifikaciji složenih interakcija koje mogu utjecati na političko ponašanje.

11. Zaključak

Savremeni svijet obilježava kompleksna politička dinamika, a jedan od faktora koji značajno utječe na društvo jeste prijetnja ratom. Prijetnja ratom, bez obzira na stvarne izgleda za sukob, ima duboke socio-političke posljedice koje sežu duboko u tkivo društva i oblikuju političke stavove i ponašanja. Jedan od iznijansiranih aspekata tog fenomena jeste veza između prijetnje ratom i podrške antidemokratskim vrijednostima.

S obzirom na to da prijetnja ratom stvara atmosferu nesigurnosti, straha i anksioznosti, ljudi često traže stabilnost i sigurnost u takvim vremenima, dok autoritarne vođe često iskorištavaju ovu potrebu, obećavajući sigurnost i odlučnost u vremenima suočavanja sa krizom. U očima građana, autoritarne vođa mogu se doživjeti kao osobe koje posjeduju sposobnost donošenja brzih i jasnih odluka, zbog čega ih podržavaju oni koji osjećaju strah i nesigurnost. Nacionalistička retorika koja često prati prijetnju ratom dodatno produbljuje privlačnost autoritarnog vođe kao zaštitnika nacionalnih interesa.

12. Literatura

- Alsharawy, A., Spoon, R., Smith, A. i Ball, S. (2021). Gender Differences in Fear and Risk Perception During the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in psychology*, 12.
- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Harvard University Press.
- Asbrock, F. i Fritsche, I. (2013). Authoritarian reactions to terrorist threat: Who is being threatened, the me or the we? *International Journal of Psychology*, 48(1), 35–49.
- Baron, R. M. i Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182.
- Bonanno, G. A. i Jost, J. T. (2006). Conservative Shift Among High-Exposure Survivors of the September 11th Terrorist Attacks. *Basic and Applied Social Psychology*, 28(4), 311–323.
- Bruner, J. S. i Goodman, C. C. (1947). Value and need as organizing factors in perception. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 42(1), 33–44.
- Burg, S. L. (1997). Bosnia-Herzegovina: A Case of Failed Democratization. U K. Dawisha i B. Parrott (Ur.). *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe* (str. 122-145). Cambridge.
- Cohrs, J. C., Kielmann, S., Maes, J. i Moschner, B. (2005). Effects of right-wing authoritarianism and threat from terrorism on restriction of civil liberties. *Analyses of Social Issues and Public Policy (ASAP)*, 5(1), 263–276.
- Cohrs, J. C. i Asbrock, F. (2009). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation and prejudice against threatening and competitive ethnic groups. *European Journal of Social Psychology*, 39(2), 270–289.
- Davis, D.W. i Silver, B.D. (2004). Civil Liberties vs. Security: Public Opinion in the Context of the Terrorist Attacks on America. *American Journal of Political Science*, 48, 28-46.

- Dodd, M. D., Balzer, A., Jacobs, C. M., Gruszczynski, M. W., Smith, K. B. i Hibbing, J. R. (2012). The political left rolls with the good and the political right confronts the bad: connecting physiology and cognition to preferences. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 367(1589), 640–649.
- Doty, R. M., Peterson, B. E. i Winter, D. G. (1991). Threat and authoritarianism in the United States, 1978–1987. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), 629–640.
- Duckitt, J. i Farre, B. (1994). Right-wing authoritarianism and political intolerance among Whites in the future majority-rule South Africa. *The Journal of Social Psychology*, 134(6), 735–741.
- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. U M. P. Zanna (Ur.). *Advances in experimental social psychology* (str. 41–113). Academic Press.
- Duckitt, J. i Fisher, K. (2003). The Impact of Social Threat on Worldview and Ideological Attitudes. *Political Psychology*, 24(1), 199-222.
- Duckitt, J. i Sibley, C. G. (2009). A dual-process motivational model of ideology, politics, and prejudice. *Psychological Inquiry*, 20(2-3), 98–109.
- Duckitt, J. i Sibley, C. G. (2010). Personality, Ideology, Prejudice, and Politics: A Dual-Process Motivational Model. *Journal of Personality*, 78(6), 1861–1894.
- Duckitt, J., Bizumic, B., Krauss, S. W. i Heled, E. (2010). A tripartite approach to Right-Wing Authoritarianism: The Authoritarianism-Conservatism-Traditionalism model. *Political Psychology*, 31(5), 685–715.
- Duckitt, J. i Sibley, C. G. (2017). The dual process motivational model of ideology and prejudice. U C. G. Sibley i F. K. Barlow (Ur.). *The Cambridge handbook of the psychology of prejudice* (str. 188–221). Cambridge University Press.

- Dunwoody, P. T. i Funke, F. (2016). The Aggression-Submission-Conventionalism Scale: Testing a new three factor measure of authoritarianism. *Journal of Social and Political Psychology, 4*(2), 571–600.
- Dunwoody, P. T. i Plane, D. L. (2019). The influence of authoritarianism and outgroup threat on political affiliations and support for antidemocratic policies. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology, 25*(3), 198–210.
- Dyrstad, K. (2012). After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans. *Journal of Peace Research, 49*(6), 817–831.
- Dyrstad, K. (2013). Does civil war breed authoritarian values? An empirical study of Bosnia-Herzegovina, Kosovo and Croatia. *Democratization, 20*(7), 1219-1242.
- Echebarria-Echabe, A. i Fernández-Guede, E. (2006). Effects of terrorism on attitudes and ideological orientation. *European Journal of Social Psychology, 36*(2), 259–265.
- Esses, V. M., Medianu, S. i Lawson, A. S. (2013). Uncertainty, threat, and the role of the media in promoting the dehumanization of immigrants and refugees. *Journal of Social Issues, 69*(3), 518–536.
- Feldman, S. (2003). Enforcing Social Conformity: A Theory of Authoritarianism. *Political Psychology, 24*(1), 41–74.
- Fritsche, I. i Kessler, T. (2010). Threat effects on intergroup behaviour: An integrated model of personal and collective threat (IMPACT). Unpublished manuscript. Jena, Germany: University of Jena.
- Fritsche, I., Jonas, E. i Kessler, T. (2011). Collective reactions to threat: Implications for intergroup conflict and for solving societal crises. *Social Issues and Policy Review, 5*(1), 101–136.
- Funke, F. (2005). The Dimensionality of Right-Wing Authoritarianism: Lessons from the Dilemma between Theory and Measurement. *Political Psychology, 26*(2), 195–218.

- Greenaway, K. H., Louis, W. R., Hornsey, M. J. i Jones, J. M. (2014). Perceived control qualifies the effects of threat on prejudice. *British Journal of Social Psychology*, 53(3), 422–442.
- Hartman, T. K. i sur. (2021). The Authoritarian Dynamic During the COVID-19 Pandemic: Effects on Nationalism and Anti-Immigrant Sentiment. *Social Psychological and Personality Science*, 12(7), 1274–1285.
- Hadžić, D., Carlson, D. i Tavits, M. (2020). How Exposure to Violence Affects Ethnic Voting. *British Journal of Political Science*, 50(1), 345–62.
- Huddy, L., Feldman, S., Taber, C. i Lahav, G. (2005). Threat, Anxiety, and Support of Antiterrorism Policies. *American Journal of Political Science*, 49(3), 593–608.
- Hulsey, J. (2010). A Review of “Peacebuilding in the Balkans: The View from the Ground Floor”. *Nationalism and Ethnic Politics*, 16(1), 135-137.
- Hutchison, M. L. i Gibler, D. M. (2007). Political tolerance and territorial threat: A cross-national study. *The Journal of Politics*, 69(1), 128-142.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. i Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339–375.
- Jost, J. T., Napier, J. L., Thorisdottir, H., Gosling, S. D., Palfai, T. P. i Ostafin, B. (2007). Are needs to manage uncertainty and threat associated with political conservatism or ideological extremity? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(7), 989–1007.
- Jost, J. T., Federico, C. M. i Napier, J. L. (2009). Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities. *Annual Review of Psychology*, 60(1), 307–337.
- Jugert, P., Cohrs, J. C. i Duckitt, J. (2009). Inter- and intrapersonal processes underlying authoritarianism: The role of social conformity and personal need for structure. *European Journal of Personality*, 23(7), 607–621.

- Kay, A. C., Gaucher, D., Napier, J. L., Callan, M. J. i Laurin, K. (2008). God and the government: Testing a compensatory control mechanism for the support of external systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1), 18–35.
- Kay, A. C., Whitson, J. A., Gaucher, D. i Galinsky, A. D. (2009). Compensatory Control: Achieving Order through the Mind, Our Institutions, and the Heavens. *Current Directions in Psychological Science*, 18, 264-268.
- Kay, A. C. i Eibach, R. P. (2013). Compensatory Control and Its Implications for Ideological Extremism. *Journal of Social Issues*, 69(3), 564-585.
- Kimmelmeier, M. (2010). Gender moderates the impact of need for structure on social beliefs: Implications for ethnocentrism and authoritarianism. *International Journal of Psychology*, 45(3), 202–211.
- Kraus, M. W., Piff, P. K., Mendoza-Delton, R., Rheinschmidt, M. L. i Keltner, D. (2012). Social Class, solipsism, and contextualism: How the rich are different from the poor. *Psychological Review*, 119, 546–572.
- Krieckhaus, J., Son, B., Bellinger, N. M. i Wells, J. M. (2013). Economic Inequality and Democratic Support. *The Journal of Politics*, 76(1), 139–151.
- Kruglanski, A. W. i Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: "Seizing" and "freezing." *Psychological Review*, 103(2), 263–283.
- Kofta, M., Soral, W. i Bilewicz, M. (2020). What breeds conspiracy antisemitism? The role of political uncontrollability and uncertainty in the belief in Jewish conspiracy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 118(5), 900–918.
- Kossowska, M., Trejtowicz, M., de Lemus, S., Bukowski, M., Van Hiel, A. i Goodwin, R. (2011). Relationships between right-wing authoritarianism, terrorism threat, and attitudes towards restrictions of civil rights: a comparison among four European countries. *British journal of psychology*, 102(2), 245–259.

- Lance, C. E., Butts, M. M. i Michels, L. C. (2006). The Sources of Four Commonly Reported Cutoff Criteria: What Did They Really Say? *Organizational Research Methods*, 9(2), 202–220.
- Landau, M. J. i sur. (2004). Deliver us from Evil: The Effects of Mortality Salience and Reminders of 9/11 on Support for President George W. Bush. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(9), 1136-1150.
- Landau, M. J., Kay, A. C. i Whitson, J. A. (2015). Compensatory control and the appeal of a structured world. *Psychological Bulletin*, 141(3), 694–722.
- Larsson, M. R., Björklund, F. i Bäckström, M. (2012). Right-wing authoritarianism is a risk factor of torture-like abuse, but so is social dominance orientation. *Personality and Individual Differences*, 53(7), 927–929.
- Laurin, K., Kay, A. C. i Moscovitch, D. A. (2008). On the belief in God: Towards an understanding of the emotional substrates of compensatory control. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(6), 1559–1562.
- Lavine, H., Lodge, M. i Freitas, K. (2005). Threat, Authoritarianism, and Selective Exposure to Information. *Political Psychology*, 26(2), 219–244.
- Lazarev, E., Sobolev, A., Soboleva, I. i Sokolov, B. (2014). Trial by Fire: A Natural Disaster's Impact on Support for the Authorities in Rural Russia. *World Politics*, 66(4), 641-668.
- Lelkes, Y., Krosnick, J. A., Marx, D. M., Judd, C. M. i Park, B. (2012). Complete anonymity compromises the accuracy of self-reports. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(6), 1291–1299.
- Lerner, J. S. i Keltner, D. (2000). Beyond valence: Toward a model of emotion-specific influences on judgement and choice. *Cognition and Emotion*, 14(4), 473–493.
- Lerner, J. S. i Keltner, D. (2001). Fear, anger, and risk. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(1), 146–159.

- Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P. i Kassam, K. S. (2015). Emotion and decision making. *Annual review of psychology*, 66, 799–823.
- Levine, R., Chein, I. i Murphy, G. (1942). The relation of the intensity of a need to the amount of perceptual distortion: a preliminary report. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 13, 283–293.
- MacWilliams, M. (2016). Who Decides When The Party Doesn't? Authoritarian Voters and the Rise of Donald Trump. *PS: Political Science & Politics*, 49(4), 716-721.
- Manzi, C., Roccato, M. i Russo, S. (2015). Meaning buffers right-wing authoritarian responses to societal threat via the mediation of loss of perceived control. *Personality and Individual Differences*, 83, 117-121.
- Mirisola, A., Roccato, M., Russo, S., Spagna, G. i Vieno, A. (2014). Societal Threat to Safety, Compensatory Control, and Right-Wing Authoritarianism. *Political Psychology*, 35(6), 795-812.
- Moskowitz, G. B. (1993). Individual differences in social categorization: The influence of personal need for structure on spontaneous trait inferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(1), 132–142.
- Murati, V., Ahmeti, B., Kllokoqi, S. i Konjufca, G. (2007). Actors and processes of ethno-national mobilization in Kosovo. *Human and minority rights in the Life cycle of ethnic conflicts*.
- Murray, D. R. i Schaller, M. (2012). Threat(s) and conformity deconstructed: Perceived threat of infectious disease and its implications for conformist attitudes and behavior. *European Journal of Social Psychology*, 42(2), 180–188.
- Nash, K., McGregor, I. i Prentice, M. (2011). Threat and defense as goal regulation: From implicit goal conflict to anxious uncertainty, reactive approach motivation, and ideological extremism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6), 1291–1301.

- Neuberg, S. L. i Newsom, J. T. (1993). Personal need for structure: Individual differences in the desire for simpler structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, *65*(1), 113–131.
- Oesterreich, D. (2005). Flight into security: A new approach and measure of the authoritarian personality. *Political Psychology*, *26*(2), 275-298.
- Piacentini, A. (2018). The Weight of Ethnic Collectivism: Youth, Identifications, and Boundaries in Post-conflict Bosnia Herzegovina. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, *18*(3), 262-280.
- Ponce de Leon, R. i Kay, A. C. (2020). Political ideology and compensatory control mechanisms. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, *34*, 112- 117.
- Rice, M. E. (2017). Building a state from a broken nation: the case of Bosnia-Herzegovina. *Towson University Journal of International Affairs*, *50*(2), 1-15.
- Roccatò, M., Vieno, A. i Russo, S. (2014). The country's crime rate moderates the relation between authoritarian predispositions and the manifestations of authoritarianism: A multilevel, multinational study. *European Journal of Personality*, *28*(1), 14–24.
- Roccatò, M., Cavazza, N., Colloca, P. i Russo, S. (2020). A Democratic Emergency After a Health Emergency? Exposure to COVID-19, Perceived Economic Threat and Support for Anti-Democratic Political Systems. *Social Science Quarterly*, *101*(6), 2193–2202.
- Russo, S., Mirisola, A. i Roccatò, M. (2014). Symbolic threat fosters right-wing authoritarianism only among low authoritarians. *TPM-Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, *21*(2), 197–211.
- Russo, S., Roccatò, M. i Mosso, C. (2019). Authoritarianism, societal threat, and preference for antidemocratic political systems. *TPM-Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, *26*(3), 419–429.

- Sales, S. M. (1972). Economic threat as a determinant of conversion rates in authoritarian and nonauthoritarian churches. *Journal of Personality and Social Psychology*, 23(3), 420–428.
- Sekulić, D., Massey, G. i Hodson, R. (2006). Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies*, 29(5), 797–827.
- Silver, R. C. (2011). An introduction to “9/11: Ten years later”. *American Psychologist*, 66(6), 427–428.
- Smith, C. A. i Ellsworth, P. C. (1985). Patterns of cognitive appraisal in emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(4), 813–838.
- Stenner, K. (2005). *The authoritarian dynamic*. Cambridge University Press.
- Sutton, R. M., Cichocka, A. i van der Toorn, J. (2013). The corrupting power of social inequality: Social-psychological consequences, causes and solutions. U A. G. de Zavala i A. Cichocka (Ur.), *Social psychology of social problems: The intergroup context* (str. 115–140). Palgrave Macmillan/Springer Nature.
- Tangney, J. P., Baumeister, R. F. i Boone, A. L. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality*, 72(2), 271–322.
- Thórisdóttir, H. i Jost, J. T. (2011). Motivated closed-mindedness mediates the effect of threat on political conservatism. *Political Psychology*, 32(5), 785–811.
- Tiedens, L. Z. i Linton, S. (2001). Judgment under emotional certainty and uncertainty: the effects of specific emotions on information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 973.
- Torres-Vega, L. C., Ruiz, J. i Moya, M. (2021). Dangerous Worldview and Perceived Sociopolitical Control: Two Mechanisms to Understand Trust in Authoritarian Political Leaders in Economically Threatening Contexts. *Frontiers in psychology*, 12.

- Van Hiel, A. i De Clercq, B. (2009). Authoritarianism is good for you: Right-wing authoritarianism as a buffering factor for mental distress. *European Journal of Personality*, 23(1), 33–50.
- Zmigrod, L., Ebert, T., Götz, F. M. i Rentfrow, P. J. (2021). The Psychological and Socio-Political Consequences of Infectious Diseases: Authoritarianism, Governance, and Nonzoonotic (Human-to-Human) Infection Transmission. *Journal of Social and Political Psychology*, 9(2), 456–474.
- Werts, H., Scheepers, P. i Lubbers, M. (2013). Euro-scepticism and radical right-wing voting in Europe, 2002–2008: Social cleavages, socio-political attitudes and contextual characteristics determining voting for the radical right. *European Union Politics*, 14(2), 183–205.
- Whitson, J. A. i Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science*, 322(5898), 115-117.
- Whitson, J. A., Galinsky, A. D. i Kay, A. (2015). The emotional roots of conspiratorial perceptions, system justification, and belief in the paranormal. *Journal of Experimental Social Psychology*, 56, 89-95.
- Wichman, A. L. (2012). Uncertainty Threat Can Cause Stereotyping: The Moderating Role of Personal Need for Structure. *SAGE Open*, 2(2).

13. Prilog

Studija 1

1.1. Skala percipirane prijetnje ratom

Molimo Vas da naznačite u kojoj mjeri se slažete sa svakom od navedenih tvrdnji tako što ćete zaokružiti odgovarajuću vrijednost na skali od 1 (Uopće se ne slažem) do 7 (U potpunosti se slažem).

	Uopće se ne slažem						U potpunosti se slažem
1. Mogućnost ponovnog izbijanja rata predstavlja realnu prijetnju za Bosnu i Hercegovinu.	1	2	3	4	5	6	7
2. U posljednje vrijeme često razmišljam o ratu.	1	2	3	4	5	6	7
3. Zabrinut/a sam da bih mogao/la biti izložena ratnim dešavanjima.	1	2	3	4	5	6	7
4. Zabrinut/a sam da bih ja ili neko od moje bliže porodice mogao biti žrtva ratnih dešavanja.	1	2	3	4	5	6	7

1.2. Skala globalne neizvjesnosti

Molimo Vas da naznačite u kojoj mjeri se slažete sa svakom od navedenih tvrdnji tako što ćete zaokružiti odgovarajuću vrijednost na skali od 1 (Uopće se ne slažem) do 7 (U potpunosti se slažem).

	Uopće se ne slažem						U potpunosti se slažem
1. Sve u životu je potpuno neizvjesno.	1	2	3	4	5	6	7
2. U današnje vrijeme sa sigurnošću možemo praviti životne planove.	1	2	3	4	5	6	7
3. Kada razmišljam o raznim događanjima u svijetu osjećam se zbunjeno.	1	2	3	4	5	6	7
4. Nesiguran/na sam u ono što nam nosi budućnost.	1	2	3	4	5	6	7
5. Živimo u vremenima u kojima ništa nije zagarantovano.	1	2	3	4	5	6	7

1.3. Skala prihvatanja autoritarnog lidera

Molimo Vas da naznačite u kojoj mjeri se slažete sa svakom od navedenih tvrdnji tako što ćete zaokružiti odgovarajuću vrijednost na skali od 1 (Uopće se ne slažem) do 7 (U potpunosti se slažem).

	Uopće se ne slažem						U potpunosti se slažem
1. Našem narodu bi trebao snažan vođa koji bi mogao donositi odluke bez uvažavanja parlamenta.	1	2	3	4	5	6	7
2. Ono što našoj zemlji stvarno treba je jak, odlučan predsjednik vlade koji će na vratiti na pravi put.	1	2	3	4	5	6	7
3. Na vlast u Bosni i Hercegovini bi trebao doći neko ko će zvesti strogi red i disciplinu.	1	2	3	4	5	6	7

Studija 2

Eksperimentalna manipulacija

Uvjet sa prijetnjom

Molimo Vas da pažljivo pročitate isječak medijskog članka koji je u petak 10. marta objavljen na The Guardian.

Bosni prijete raspad, upozoravaju analitičari.

Obnovljene prijetnje unutrašnjoj političkoj stabilnosti dižu uzbunu građanima Bosne i Hercegovine samo 27 godina nakon završetka rada u Bosni i Hercegovini. Sjećanje na sukob 1992 - 1995. ostaje prisutan - sukob potaknut etničkim i političkim napetostima. Etnička i politička previranja su nastavljena u okviru komplikovanog državnog sistema Bosne i Hercegovine i nedavna dešavanja dovode do toga da se zemlja suočava s najvećom egzistencijalnom prijetnjom u poslijeratnom periodu. Mnogi sada strahuju od ponovnog sukoba ako međunarodna zajednica ne poduzme potrebne mjere za sprječavanje nastanka sukoba.

Stručnjaci iz Centra za mirovne studije iz Osla (The Oslo Center for Peace Studies) upozoravaju da je država u neposrednoj opasnosti od raspada te da postoji *vrlo realna* mogućnost ponovnog sukoba. U jednom intervjuu, Kjell Bondevik, predsjednik Centra, rekao je da se stvari u Bosni i Hercegovini kreću u pogrešnom smjeru. Sa trenutnom geopolitičkom situacijom čini se da je izbijanje novih sukoba na Balkanu samo pitanje vremena čije bi posljedice mogle biti nesagledive. Također je upozorio da je Bosna i Hercegovina suočena s najvećom egzistencijalnom prijetnjom.

Međunarodna grupa političkih i vojnih analitičara je u svom izvještaju o stanju u Bosni i Hercegovini objavila da se Bosna i Hercegovina nalazi u silaznoj spirali i da je to ono što čini provokacije lidera još opasnijim za stvaranje novih sukoba nego prije. Stručnjaci smatraju da prevladava *pogoršavajući osjećaj krize* te da je nakon više od dvije decenije od kraja rata situacija u Bosni i Hercegovini i dalje nepomirena i nestabilna.

Uvjet bez prijete

Molimo Vas da pažljivo pročitate isječak medijskog članka koji je u petak 2. decembra objavljen na The Guardian.

Za devet mjeseci Bosnu i Hercegovinu je posjetilo više od 1,1 miliona turista.

Analitičari u turizmu navode da Bosna i Hercegovina ima odličan potencijal za turizam s nevjerovatnim krajolicima, prekrasnim šumama, planinama i rijekama. Tu je i bogato historijsko naslijeđe, a sve se to nalazi u tako malom prostoru da je skoro nemoguće pronaći nešto slično u svijetu. Tako turisti u Bosni i Hercegovini mogu posjetiti kanjon Tare, uživati u ljepotama nacionalnog parka Sutjeska. Za planinare je tu izazovni uspon na Maglić, a mnogi se odluče posjetiti i Perućicu, posljednju prašumu u Evropi. Bosna i Hercegovina ima nešto i za ponuditi digitalnim nomadima. To je grad Trebinje, kombinacija mediteranskog ugođaja i mirnog okruženja koje je savršeno za rad i odmor.

„Bio sam potpuno opčinjen koliko je zelena Bosna i Hercegovina sa svojim ogromnim planinama prekrivenim netaknutim prekrasnim šumama u nijansi zelene kakvu do sada nisam vidio“, kaže jedan turski turist. Švicarska turistkinja je rekla da je jedan od najatraktivnijih dijelova Sarajeva njegoova živahna gastronomska scena, od restorana koji poslužuju internacionalnu kuhinju do onih koji su specijalizirani za lokalna tradicionalna jela. „Gradovi u Bosni i Hercegovini su raskršće mnogih civilizacija i kultura. Ono što je izuzetno zanimljivo u gradovima je spoj kulturnog naslijeđa i prirodnih ljepota“, izjavio je američki turist.

Prema podacima Agencije za statistiku BiH, u periodu januar – septembar 2022. turisti su u Bosni i Hercegovini ostvarili 1.121.267 posjeta što je više za 54,9 posto i 2.496.223 noćenja i što je više za 44,1 posto u odnosu na isti period 2021. godine.

1.4. Check lista emocija

Molimo Vas da za svaki od navedenih pridjeva naznačite koliko taj pridjev opisuje kako se trenutno osjećate tako što ćete zaokružite odgovarajuću vrijednost na skali od 1 (Nimalo) do 7 (U potpunosti).

	Nimalo						U potpunosti
1. Nervozno	1	2	3	4	5	6	7
2. Zbunjeno	1	2	3	4	5	6	7
3. Konfuzno	1	2	3	4	5	6	7
4. Nesigurno	1	2	3	4	5	6	7
5. Izgubljeno	1	2	3	4	5	6	7
6. Neodlučno	1	2	3	4	5	6	7
7. Uplašeno	1	2	3	4	5	6	7
8. Neugodno	1	2	3	4	5	6	7

Studija 3

1.5. Skala lične potrebe za strukturom

Molimo Vas da naznačite u kojoj mjeri se slažete sa svakom od navedenih tvrdnji tako što ćete zaokružiti odgovarajuću vrijednost na skali od 1 (Uopće se ne slažem) do 7 (U potpunosti se slažem).

	Uopće se ne slažem						U potpunosti se slažem
1. Uznemiruje me kad se nađem u situaciji od koje ne znam šta da očekujem.	1	2	3	4	5	6	7
2. Ne smetaju mi stvari koje prekinu moju dnevnu rutinu.	1	2	3	4	5	6	7
3. Uživam u jasnom i strukturiranom načinu života.	1	2	3	4	5	6	7
4. Volim imati mjesto za sve i volim da je sve na svome mjestu.	1	2	3	4	5	6	7
5. Volim biti spontan/a.	1	2	3	4	5	6	7
6. Dobro uređen život s redovnim radnim satima je zamarajući.	1	2	3	4	5	6	7
7. Ne volim situacije koje su neizvjesne.	1	2	3	4	5	6	7
8. Mrzim mijenjati svoje planove u posljednjem trenutku.	1	2	3	4	5	6	7
9. Mrzim biti s ljudima koji su nepredvidljivi.	1	2	3	4	5	6	7
10. Postojanje stalne rutine omogućava mi da više uživam u životu.	1	2	3	4	5	6	7
11. Uživam u uzbuđenju koje donose nepredvidljive situacije.	1	2	3	4	5	6	7
12. Neugodno mi je kada pravila situacije nisu jasna.	1	2	3	4	5	6	7

Eksperimentalna manipulacija

Uvjet sa prijetnjom

Sada Vas molimo da pažljivo pročitate isječak medijskog članka koji je u srijedu 17. maja objavljen na Deutsche Welle:

Bosni i Hercegovini prijeti novi rat!

Početak ovog mjeseca čuveni Centar za mirovne studije iz Osla (The Oslo Center for Peace Studies) je objavio svoj finalni Izvještaj o stanju u Bosni i Hercegovini. Na Izvještaju je radila Komisija koju su činili neki od najvećih svjetskih stručnjaka iz oblasti međunarodnih odnosa, sigurnosti, historije i humanitarnog prava. Stručnjaci izražavaju duboku zabrinutost trenutnim stanjem i smatraju da je izbijanje novog rata u Bosni i Hercegovini u narednom periodu realna mogućnost, posebno uzimajući u obzir trenutna dešavanja u Ukrajini. Nadalje, prema modelu koji je razvijen u saradnji s Massachusetts Institute of Technology, procijenjeno je da bi novi sukobi doveli do značajnijih ljudskih i materijalnih gubitaka.

Povodom objavljivanja Izvještaja, predsjednik Komisije Michael Roux istakao je sljedeće:

„Mi smo i prije izbijanja rata u Ukrajini vidjeli da se stvari u Bosni i Hercegovini kreću u pogrešnom smjeru. S trenutnom geopolitičkom situacijom, čini mi se da je izbijanje novog sukoba na Balkanu samo pitanje vremena čije bi posljedice mogle biti nesagledive. S tim u vezi, dodao bih da je sudbina Bosne i Hercegovine dijelom vezana i za ishode dešavanja u Ukrajini, a, kako već znamo, posljednje vijesti koje dolaze s tih prostora nisu nimalo ohrabrujuće. Ukoliko u predstojećem periodu Vladimir Putin ostvari zacrtane vojne ciljeve, antibosanske snage će sinhronizirano pokrenuti secesionistički scenario, što bi bila izravna uvertira u novi oružani sukob.“ On je stoga pozvao na ulaganje svih mogućih napora, kako domaćih tako i međunarodnih, kako bi se novi rat u Bosni i Hercegovini spriječio.

Inače, posebno zabrinjava činjenica što je Centar za mirovne studije već u julu 2021. godine previdio rat u Ukrajini, kao i izbijanje Sirijskog građanskog rata 2011. godine.

Uvjet bez prijete

Sada Vas molimo da pažljivo pročitate isječak medijskog članka koji je u srijedu 17. maja objavljen na Deutsche Welle:

Bosna i Hercegovina, neotkriveni turistički dragulj Evrope

Bosna i Hercegovina je zemlja neotkrivenog turističkog potencijala. Na geografski maloj površini 51.209 km² smješteni su šumoviti planinski masivi s usječenim krivudavim rijekama. Tako je svoje stanište u bogatom planinsko-riječnom reljefu Nacionalnog parka Sutjeska pronašla i Perućica, posljednja evropska prašuma. Turisti mogu posjetiti kanjon rijeke Tare, upustiti se u avanture raftinga na Neretvi, Tari ili Uni, prepustiti se šumovima Štrbačkog buka i vodopada Kravice ili se odvažiti na izazovni uspon na Maglić (2386 m²), najviši planinski vrh u Bosni i Hercegovini. Turistima je zanimljivo i bosanskohercegovačko kulturno-historijsko naslijeđe. Srednjovjekovni gradovi: Bobovac, Kraljeva Sutjeska, Vranduk, Jajce, Počitelj preživjeli su svjedoci minulih vremena, a nekropola Radimlja kod Stoca, s prepoznatljivim lapidarnim ornamentima u obliku uspravne muške figure, 2016. godine je uvrštena na UNESCO-vu Listu svjetske kulturne baštine. Gastronomska ponuda u Bosni i Hercegovini je raznovrsna, od upečatljive tradicionalne kuhinje do internacionalnih talijanskih, francuskih i azijskih specijaliteta.

O važnosti turizma za razvoj Bosne i Hercegovine najbolje govore recenzije turista. Prema svjedočenju njemačkog turista, to je mjesto gdje je „moguće dobiti evropski ugođaj uz niske troškove boravka“ ili kako piše američki turist, „otvorenost i gostoprimstvo ljudi u Bosni i Hercegovini je njen glavni resurs“. Jedan turski turist oduševljen je prirodnim raskošjem i neistraženim destinacijama koje Bosna i Hercegovina ima da ponudi.

Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, u periodu januar-septembar 2022. turisti u Bosni i Hercegovini ostvarili su 1.121.267 posjeta, što je više za 54,9 posto i 2.496.223 noćenja u odnosu na isti period 2021. godine.

1.6. Check lista emocija

Molimo Vas da naznačite kako se trenutno osjećate tako što ćete zaokružiti odgovarajuću vrijednost na skali od 1 (Nimalo) do 7 (U potpunosti).

	Nimalo						U potpunosti
1. Zabrinuto	1	2	3	4	5	6	7
2. Zbunjeno	1	2	3	4	5	6	7
3. Ranjivo	1	2	3	4	5	6	7
4. Bespomoćno	1	2	3	4	5	6	7
5. Neodlučno	1	2	3	4	5	6	7
6. Izgubljeno	1	2	3	4	5	6	7
7. Beznadežno	1	2	3	4	5	6	7
8. Poraženo	1	2	3	4	5	6	7
9. Očajno	1	2	3	4	5	6	7
10. Konfuzno	1	2	3	4	5	6	7
11. Nesigurno	1	2	3	4	5	6	7
12. Uplašeno	1	2	3	4	5	6	7

1.7. Skala globalne neizvjesnosti

Molimo Vas da naznačite u kojoj mjeri se slažete sa svakom od navedenih tvrdnji tako što ćete zaokružiti odgovarajuću vrijednost na skali od 1 (Uopće se ne slažem) do 7 (U potpunosti se slažem).

	Uopće se ne slažem						U potpunosti se slažem
1. Sve u životu je potpuno neizvjesno.	1	2	3	4	5	6	7
2. Kada razmišljam o raznim događanjima u svijetu, osjećam se zbunjeno.	1	2	3	4	5	6	7
3. Nesiguran/na sam u ono što nam nosi budućnost.	1	2	3	4	5	6	7
4. Živimo u vremenima u kojima ništa nije zagarantovano.	1	2	3	4	5	6	7

1.8. Skala percipirane kontrole

Molimo Vas da naznačite u kojoj mjeri se slažete sa svakom od navedenih tvrdnji tako što ćete zaokružiti odgovarajuću vrijednost na skali od 1 (Uopće se ne slažem) do 7 (U potpunosti se slažem).

	Uopće se ne slažem						U potpunosti se slažem
1. Imam osjećaj da ne kontrolišem većinu stvari koje se dešavaju u mom životu.	1	2	3	4	5	6	7
2. Stvari koje se događaju u životima ljudi su u većini slučajeva rezultat dobre ili loše sreće.	1	2	3	4	5	6	7
3. Sve što mi se događa u životu uglavnom ovisi samo o meni.	1	2	3	4	5	6	7
4. U današnje vrijeme ljudi imaju potpunu slobodu izbora i kontrolu nad vlastitim životima.	1	2	3	4	5	6	7

1.9. Skala prihvatanja autoritarnog lidera

Molimo Vas da naznačite u kojoj mjeri se slažete sa svakom od navedenih tvrdnji tako što ćete zaokružiti odgovarajuću vrijednost na skali od 1 (Uopće se ne slažem) do 7 (U potpunosti se slažem).

	Uopće se ne slažem						U potpunosti se slažem
1. Našoj zemlji treba snažan lider koji bi mogao donositi odluke bez uvažavanja parlamenta.	1	2	3	4	5	6	7
2. Našoj zemlji treba jak, odlučan predsjednik vlade koji će nas vratiti na pravi put.	1	2	3	4	5	6	7
3. Na vlast u Bosni i Hercegovini bi trebao doći neko ko će zavesti strogi red i disciplinu.	1	2	3	4	5	6	7
4. Na vlast u Bosni i Hercegovini bi trebao doći neko ko će imati hrabrost da se otvoreno suprotstavi svima koji rade protiv naše zemlje.	1	2	3	4	5	6	7
5. Našem narodu treba jedan strog i pravedan lider koji će nadzirati sve procese u zemlji.	1	2	3	4	5	6	7